

ALLIKAS JA KOMMENTAAR

TALLINNA VIKAARPIISKOPKONNA TAASTAMINE 1917. AASTAL JA PIISKOPI VALIMINE KUI “KIRIKUREVOLUTSIOONI” ILMING RIIA PIISKOPKONNAS

Irina Pärt

1919. aasta 14. jaanuaril lasid Eestimaa Tööraha Kommuuni tegelased Tartus maha 19 vangi, keda oli hoitud Krediidikassa hoones Kompanii tn 5. Ohvrite hulgas oli kaks õigeusu preestrit ning piiskop Platon (Kulbusch), esimene eesti rahvusest kõrgema vaimulikkonna esindaja. Olgugi et algsest oli piiskop Platon määratud vaid Tallinna abipiiskopiks, oli ta 1918. aasta veebruarist kuni 1919. aasta jaanuarini valitsenud kogu Riia piiskopkonda ning jõudnud okupatsioonivõimude vastupanu kiuste lühikese ajaga külastada enam kui 70 kogudust nii piiskopkonna Eesti kui ka Läti osas.

See artikkel on saatesõna Venemaa Riiklikust Ajalooarhiivist leitud dokumendikogule, mis on seotud ülempreester Pavel¹ Kulbuschi valimisega Tallinna abipiiskopiks ja tema pühitsemisega 1917. aastal. Arhiivitoimikud, mis sisaldavad eesti õigeusutegelaste kirjavahetust kirikuvõimudega, on tõlgitud eesti keelde peaaegu täies mahus, kuna Eesti arhiivides analoogsed dokumendid puuduvad.

Uurimustöö on valminud Tartu Ülikooli toetusel (grant PHVUS18916).

¹ Nime “Pavel” kasutamise aluseks on Pootsi-Kõpu õigeusu koguduse sünnimeetrika sissekanne (vt Rahvusrhiiv (edaspidi RA), EAA.1963.1.352. l. 10). Üpris laialdaselt käibiv nimekuju “Paul” on hilisem tuletis, mille kasutamist teaduskirjanduses ei saa õigeks pidada.

Joonis 1. Eesti Apostlik-Õigeusu preestrid, vasakult kolmas Joann Ümarik, neljas piiskop Platon (Eesti Ajaloomuuseum SA, AMF3267:67)

1917. aasta revolutsiooni aegsele Vene Õigeusu Kirikule pühendatud ajalookirjandus annab tunnistust kirikuelu ebatavalisest elavnemisest kõikidel tasanditel ja pretseeditudetest katsetest kirik vastavalt uutele ajaloolistele oludele ümber organiseerida, mille hulka kuulus ka patriarhitooli taastamine 1917.–18. aasta kirikukogul.² Kirikus 1917. aastal toimunud protsesside iseloomustamiseks on ajaloolane Pavel Rogoznõi toonud teaduskäibesse mõiste “kirikurevolutsioon” (tserkovnaya revolyutsiya).³

² Catherine Evtukhov, “The Church’s revolutionary moment: diocesan congresses and grassroot politics in 1917”, *Russian culture in war and revolution, 1914–1922, Book 1: Popular culture, the arts and institutions*, ed. by Murray Frame, Boris Kolonitskii, Steven G. Marks, and Melissa K. Stockdale (Bloomington: Indiana University Press, 2014), 377–402; *Dokumenty Sviashchennogo Sobora Pravoslavnoi Rossiiskoi Tserkvi 1917–1918 gg.*, köide 1.–6., 12., 19, (Moscow: Izdatel’stvo Novospasskogo monast’ria, 2012–2016); Gregory Freeze, “Critical dynamic of the Russian Revolution: irreligion or religion?” *Redefining the Sacred: Religion in the French and Russian Revolution*, ed. by D. Schönpflug and Martin Schulze Wessel (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012), 51–82.

³ Vt P[avel] Rogoznyi, *Tserkovnaya revolyutsiya. 1917 god.* (Sankt-Peterburg: Liki Rossii, 2008). Pavel Rogoznyi, “The Russian Orthodox Church during the First World War and the Revolutionary Turmoil, 1914–1921”, *Russian culture in war and revolution, 1914–1922, Book 1: Popular culture, the arts and institutions*, ed. by Murray Frame, Boris Kolonitskii, Steven G. Marks, and Melissa K. Stockdale (Bloomington: Indiana University Press, 2014), 349–375.

Niisugust määratlust kasutasid kaasaegsed, kirjeldades perioodi 1917. aasta märtsist kuni augustini, mil Vene Õigeusu Kirikus tekkis enneolematu aktiivsusepuhang, mil korraldati spontaanseid koosolekuid ja kongresse nii vaimulike kui ka ilmikute osavõtul. Nendel koosolekutel toimusid piiskoppide valimised ning seal kavandati kirikureforme. Rogoznõi on arvamusel, et kirikurevolutsiooni põhiteljeks oli Vene Õigeusu Kirikus toimuv võimuvõitlus ühelt poolt piiskopiameti ning teiselt poolt abielus vaimulikkonna ja ilmikute vahel.⁴ Kõikjal aset leidvad kongressid vastandasid end ülemkarjastele, kusjuures nõudmine valida piiskoppe abielus ehk "valge" ilma mungatöötusteta vaimulikkonna hulgast oli tüüpiline paljudele piiskopkondadele.⁵ Piiskopkondades loodud piiskopkonna nõukogud võtsid üle mitmed kirikuhierarhide funktsioonid, vahetades sageli välja ebasoosingusse langenud ülemkarjaseid. Ent kuigi Rogoznõi keskendub üksnes kõrgema vaimulikkonna probleemidele ja tolle võitlusele piiskopitoolide eest, oli kirikurevolutsioonil kui nähtusel ka teisi tahke. Nii näiteks annavad koguduste aktiviseerumine, koguduste poolt valitavate delegaatide esitamine ja kogunemine piiskopkonna kongressidele ning piiskopkonna nõukogude moodustamine 1917. aasta kevadel ja suvel tunnistust kirikureformide poole püüdlemisest.

Kirjanduses on kõige vähem tähelepanu pälvinud 1917. aasta revolutsiooni tõttu esile kutsutud kirikureformide ja -autonoomia taotlus Vene impeeriumi mittevvene äärealadel. Nii näiteks on Rogoznõi raamatus piiskop Platoni ametisse valimisele pühendatud ainult üks viide. Seega lubavad publitseeritavad dokumendid vaadelda Riia piiskopkonnas toimunud protsesse kui ühte kirikurevolutsiooni senitundmatut aspekti. Riia piiskopkonna Eesti osa kiriku-uuendusliku liikumise kulminatsiooniks sai Tallinna abipiiskopkonna loomine ja isa Pavel Kulbuschi valimine abipiiskopiks.⁶

Juba 1905. aastal toimunud piiskopkonna vaimulike täiskogul tuldi välja piiskopkonna ja koguduse-elu reformimise laiaulatusliku programmiga. Muu hulgas pandi ette, et preestreid hakkaks valima kogudus, preestriks-pühitsemised aga, mille läbiviijaks oleks kohalikke keeli valdav abipiiskop,

⁴ Vt Rogoz'yi, *Tserkovnaya revolyutsiya*, 7–16.

⁵ A. Slesarev, "Dvizhenie tserkovnogo obnoveniya v Mogilevskoi eparkhii posle fevral'skoi revolyutsii 1917 goda. Chrezvychainyi s'ezd dukhovenstva i miryan", *Almanakh "Khronos"*, 3 (2016), 95–118.

⁶ Vt Schvak, "Eesti õigeusu kiriku lugu", 40–86; Sebastian Rimestad, *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940)* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012).

toimuksid koguduste juures. Valimised pidanuksid puudutama kogu kirikuhierarhiat.⁷

Reformide suunas liikumist kiirendas olulisel määral ka Esimene maailmasõda.⁸ Seoses kirikuasutuste Riiaast evakueerumisega 1915. aastal oli piiskopkonna keskuseks saanud ajutiselt Tartu ning toimus piiskopkonna Eesti osa õigeusu koguduste elu aktiveerumine: regulaarselt viidi läbi rahva hulgas ülipopulaarseid usuteemalisi vestlusi ja kirikutes öitses ühislaulmine.⁹ Seoses ülempiiskop Joanni (Smirnov) residentsi kolimisega Tartusse tekkis ka tihedam suhtlemine piiskopi ja õigeusklike eestlaste vahel. Ajaloolaste Toomas Schvaki ja Sebastian Rimestadi töodes on sügavalt ja üksikasjalikult valgustatud sündmusi, mis viisid piiskop Platoni valimiseni, samuti rahvusliku vaimulikkonna ja piiskopiameti vaheliste lahkheidete ravnemist ning aktiivsete õigeusutegelaste ja 1917. aastal elavnenud kogulike institutsioonide rolli Eestis.¹⁰

Esimene maailmasõja päevil tõusis päevakorra kohalikke keeli valdava abipiiskopi küsimus. Fakti, et ülempiiskop Joann pöördus 1916. aastal Tallinna Issanda Muutmise peakiriku 200. juubelil kokkutulnute poole venekeelse kõnega, tõlgendati ülemkarjase eraldatusena oma koguduse kultuurist ja keelest.¹¹ Selle sündmuse järel ilmus Tallinnas venekeelne anonüümne brošüür “Õigeusk Balti äärealadel, selle nüüdisaegne seisund ja lähimad ülesanded Baltikumi eesti osas”.¹² Selles dokumendis loetletakse põhjuseid, mis viivad õigeusu nõrgenemisele, muu hulgas mainitakse asumisele saadetud baltisaksa luteri kirikuõpetajate kohale asunud eesti ja läti päritolu pastorite arvu suurenemist. Õigeusu tugevdamiseks piirkonnas pakutakse välja kuus abinõu. Viies neist kõlab nii: “Et piiskop saaks teostada tegelikku järelevalvet ja isalikku manitsemist, tuleb talle teha kohustuseks osata oma karjatatavate keelt, ent kuna see on piiskopkonna mitmekeelse koosseisu tõttu võimatu, siis jagada Riia piiskopkond kaheks iseseisvaks osaks – Riia

⁷ Vt Rizhskii eparkhial'nyi sobor (protokol'ny zasedanii) ot 20 sentyabrya – 6 oktyabrya 1905 g. (Riia, 1905); Irina Pärt, “Praktiki sobornosti v Rizhskoï eparkhii: s'ezd'ny dukhovenstva v nachale XX veka”, *Tserkov' i vremya*, 84 (2018), 127.

⁸ Vt Priit Rohtmet, “Kirik Eestis Esimese maailmasõja ajal”, *Esimene maailmasõda ja Eesti II. Eesti Ajalooarhiivi toimetised* 24 (31), koost. Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016), 190–299.

⁹ *Ibid.*, 270.

¹⁰ Vt Schvak, “Eesti õigeusu kiriku lugu”, 40–86; Rimestad, *The Challenges of Modernity*.

¹¹ Vt A[ntoni] Laar, “Lühike ülevaade Eesti ap.-õigeusu elukäigust 75 a. jooksul”, *Uus Elu*, 9 (1921), 66. Sebastian Rimestad, “Meniaya iurisdiktzii: pravoslavnye tserkvi baltiiskogo regiona mezhdru Moskvoi i Konstantinopolem”, *Pravoslavie v Pribaltike: religiya, poliitika, obrazovanie*, ed. by Irina Pärt (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2018), 320.

¹² Väga võimalik, et brošüüri autor oli Antoni Laar, kes saatis selle lühendatult ettekande kujul ka sinodile.

ja Tallinna piiskopkonnaks või asutada Tallinna abipiiskopkond”.¹³ Need ettepanekud kutsusid esile kohalike kirikuvõimude elavaid reaktsioone, kuid keskvõim jättis need laias laastus tähelepanuta.¹⁴

Revolutsioonilise 1917. aasta tormilised sündmused aitasid ka Baltikumis ellu viia õigeusu reforme. 30. märtsil 1917 rahuldas Ajutine Valitsus eestlaste territoriaalse omavalitsuse taotluse.¹⁵ Vastavalt määrusele “Administratiivse juhtimise ja kohaliku omavalitsuse ajutisest korrast Eestimaa kubermangus” ühendati eesti alad üheks rahvuskubermanguks, mille eesotsas seisis kubermangukomissar. Vaatamata autonoomse staatuse piirangutele ja enamlaste vastupanule sai võitlus omavalitsuse eest 1917. aasta märtsist juulini oluliseks sammuks rahvusliku sõltumatuse omandamise suunas. Poliitiline võitlus, läbirääkimised eesti juristide ja Ajutise Valitsuse vahel ning kohaliku omavalitsuse esinduslike organite aktiivsus tõukasid tegutsema ka eesti õigeusklikke, kes nõudsid kirikliku iseseisvuse laiendamist.

6.–7. aprillil 1917, varsti pärast Eesti autonoomse staatuse kinnitamist Ajutise Valitsuse poolt, toimus Tallinnas nn esimene Eesti õigeusuliste tegevlaste üleüldine nõupidamine, millest võttis osa 60 inimest – vaimulikke ja ilmikuid, sealhulgas ka kaks naist. Nõupidamises osalenud pakkusid välja rahvuslikust eripärast lähtuva kiriku-uuendusprogrammi. Deklareerides oma seotust “suure Vene rahva” ja Vene riigiga, kinnitasid õigeusklikud eestlased oma püüdu säilitada rahvuslikku iseolemist, nähes end sealjuures siiski “ülevenemaalise õigeusu kiriku lahutamata osana”¹⁶. Üheks koosoleku “rutuliseks” nõudmiseks oli piiskopkonna administratiivne ümberkorraldamine: nõuti, et “kõik Eesti õigeusulised kogudused ühes Pihkva eestlastega Eesti piiskopkonda saaks”. Aprillinõupidamine deklareeris muu hulgas ka vajadust piiskopi järele, kes oleks valitud kohalike elanike hulgast, oskaks kohalikke keeli ega oleks mungaseisusest.¹⁷ Tallinna sündmused ja neile järgnenud sammud eesti soost piiskopi valimise ettepaneku

¹³ *Pravoslavie na baltiiskoï okraïne, ego sovremennoe položenie i blizhaishie zadachi v estskoï ego chasti* (Reval, 1916), 8.

¹⁴ Vt Laar, “Lühike ülevaade”, 66; Rimestad, “Meniaya jurisdiksii”, 74–75.

¹⁵ Üksikasjalikumalt on veebruarirevolutsioonijärgseid sündmusi valgustatud töös Ago Pajur, “Meie riigipoliitiliseks paleuseks on autonoomia”. 1917. aasta 30. märtsi määrus Eestimaa ajutise valitsemiskorra kohta”, *Esimene maailmasõda ja Eesti II. Eesti Ajalooarhiivi toimetised* 24 (31), koost. Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016), 217–269.

¹⁶ Tsiteeritud väljaandest: *The Autonomous Orthodox Church of Estonia. L'Église autonome orthodoxe d'Estonie (Approche historique et nomocanonique)*, ed. by Grigorios D. Papatthomas, Matthias Palli (Athènes: Éditions Épektasis, 2002), 84.

¹⁷ *Ibid.*, 87–88.

elluviimiseks, mida kirjeldavad publitseeritavad dokumendid, lubavad meil täiendada 1917. aastal aset leidnud laialdaste muutuste pilti kirikuelus.

Kevade lõpupoole, Ajutise Valitsuse kriisi süvenedes, kogus jõudu ka kirikurevolutsioon. Moskvast valmistuti ülevenemaaliseks vaimulike ja ilmikute kongressiks, selle künnisel tuli aga Tartus 25.–26. mail kokku üldine Riia piiskopkonna erakorraline kongress, mille töö toimus rahvuslikes osakondades-sektsioonides.¹⁸ Tähtis on rõhutada, et ülempiiskop Joann ei juhtinud kongressi tööd, vaid oli sellele kutsutud kui aukülaline. Alamvaimulikkond ja õigeusu koolide õpetajad, keda kongressile polnud kutsutud, korraldasid köster Kalmuse¹⁹ üleskutsel Tartus oma koosoleku. Kongressi dokumendid ja osavõtjate meenutused annavad tunnistust ebakõladest vene, eesti ja läti delegaatide vahel. Vene sektsioon seisis vastu Riia piiskopkonna rahvuslikel alustel korraldamisele, mida oli pakkunud eesti osakond. Samal kongressil deklareeriti kirikukogu õigust valida piiskop ning esineti ettepanekuga asutada eraldi piiskopitoolid vene, läti ja eesti kogudustele. Samuti moodustati Riia Piiskopkonna Ajutine Nõukogu, kuhu kuulusid kaks liiget igast rahvusosakonnast.

Ülempiiskop Joann mitte üksnes ei soostunud kahe uue piiskopitooli loomisega eesti ja läti koguduste jaoks (ilmselt oletati, et tema hakkab juhatama vene kogudusi ning jääb Riia piiskopkonna valitsevaks ülemkarjaseks), vaid hakkas ka nende asutamist aktiivselt kirikuvõimude ees taotlema. Käesolevas numbris tulebki avaldamisele osa Riia piiskopkonna esindajate ja eesti kirikutegelaste laialdasest kirjavahetusest kõrgemate kirikuorganitega eesti abipiiskopkonna loomise küsimuses.

1817. aastal, veel enne Riia piiskopkonna asutamist loodud Peterburi piiskopkonna Tallinna vikaarpiiskopkonnal ei olnud tegevpiiskoppi. Tallinna piiskopi tiitlit kandvad ülemkarjased olid Peterburi piiskopi abilisid, kes elasid kas pealinnas või selle ligidal kloostrites. Alates 1865. aastast hakkas Tallinna vikaarpiiskopkond kuuluma Riia piiskopkonna alla, kuid Tallinna piiskopi tiitel jäi endiselt vaid nimeliseks. 1866. aastal pühitseti piiskop Veniamin (Karelin, 1824–74) küll Tallinna piiskopiks, kuid määrati juba 1867. aastal ülempiiskop Platoni (Gorodetski) asemel Riia piiskopkonna ajutiseks valitsejaks. Aastatel 1880–1906 oli Tallinna vikaarina kirjas tegelikult Jaapanis misjonärina töötav piiskop Nikolai (Kasatkin). Küsimuse realselt tegutsevast piiskopitooli loomisest Tallinnas tõstatas

¹⁸ Vt RA, EAA.1655.3.62. Kongressi resolutsioonide originaaltekstid saadeti Moskvasse, esimesele ülevenemaalisele vaimulike ja ilmikute kongressile. M. Kail', "Tserkov' v revolyutsii: organizatsiya i rabota Vserossiiskogo s'ezda dukhovenstva i miryan 1917 g.", *Novejšaya istoriya Rossii*, 1 (2013), 241–255.

¹⁹ Vt Rimestad, *The Challenges of Modernity*, 79.

ka omaaegne Eestimaa kuberner Sergei Šahhovskoi.²⁰ Vajadus vikaarpiiskopi järele oli eriti teravalt tajutav 1880.–90. aastatel, mil toimus Eestimaa kubermangu talupoegade massiline siirdumine õigeusku.²¹ Šahhovskoi, kes pidas Venemaad ja õigeusku sünonüümideks, oli veendunud, et eesti soost piiskop aitaks oluliselt kaasa õigeusu kinnistumisele piirkonnas, kus domineeris luterlus.²² Sarnane oli olukord ka Narva abipiiskopitooliga, mis asutati 1887. aastal Peterburi metropoolia osana ja mille piiskopid kujutasid endast Peterburi metropoliitide abilisi.

Sinodi dokumendid on abipiiskopi rolli määratlemisel vastuolulised: “vikaarpiiskop kui valitseva piiskopi abiline terves hulgas piiskopkonna üldistes küsimustes ja vikaarpiiskop kui piiskopkonna ühe osa juht pooliseseisva ülemkarjase õigustes”.²³ Riia piiskopkonnast lähtunud dokumentides omistati vikaarpiiskopile ühe piiskopkonna osa juhi roll. Tasub märkida, et Tallinna abipiiskopkonna ja selle ainelise aluse loomiseks oli Riia ülempiiskop Joann (Smirnov) astunud samme juba 1917. aasta juulis. Tähtsaks argumendiks oli eesti õigeusu nõrkus. Tallinna abipiiskopkonna asutamist vaadeldi kui abinõu, mis lubaks tugevdada nõrka ja kaitsetut õigeusklikku vähemust, mida ähvardas pidev oht luteri kiriku ja saksa mõisnike poolt. “Sellele tuleks veel lisada kaks kirikuvaenulikku ja üha tugevnevat voolu – sotsialism ja sektantlus,” kirjutas valitseja Joann. Ta oli arvamusel, et abipiiskopkonna loomine tugevdaks piiskopiameti tähtsust regioonis: “Kohalikud piiskopid koondaksid kõige paremini oma karja kogu väeti jõu hästi korraldatud organisatsioonideks, mis seejärel, nagu senigi, kõnniksid käsikäes, juhitud mitte enam ühest piiskopist, vaid kolmest piiskopist koosnevast piiskoppide kogust.”²⁴ Oma raporti saatis ta nii sinodile kui ka Ajutisele Valitsusele.

Mõni päev pärast kongressi lõppu toimus Tartus Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu eesti liikmete koosolek, millest võtsid osa Aleksei Nõu,

²⁰ Vt *Materialy dlia istorii nedavnego proshlogo Pribaltiiskoi orkainy (1885–1894)*, 3. köide, (St Petersburg, 1910), 27, 31.

²¹ Vt A. Polunov, “Imperiya, pravoslavie i problema reform v Pribaltike: k istorii religiozni politicheskoi bor’by 1880-kh pervoi poloviny 1890-kh gg.”, *Pravoslavie v Pribaltike: religiya, politika, obrazovanie*, ed. by Irina Pärt (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2018), 207–227.

²² *Materialy dlia istorii nedavnego proshlogo*, 3. köide, 27.

²³ M. Kokorev, “Voprosy eparkhial’nogo upravleniya v trydakh Svyashchennogo sobora Pravoslavnoi Rossiiskoi tserkvi 1917–1918”, *Dokumenty Svyashchennogo Sobora Pravoslavnoi Rossiiskoi tserkvi 1917–1918 gg. Protokoly zasedaniy i materialy Otdela o eparkhial’nom upravlenii*, 12. köide (Novospasski kloostri kirjastus, 2017), 16.

²⁴ Venemaa Riiklik Ajaloolarhiiv (edaspidi RGIA). F. 796, n. 204, osakond 2, laud 2, s. 332, l. 1, pöördel.

ülempreester Karp Tiisik ja Tartu Neeva Aleksandri kiriku esipreester Antoni Laar. Nõukogu otsustas saata isa Antoni Laari ja köster Vikenti Pakläri Peterburi, et jälgida abipiiskopitoolide loomise palvekirja liikumist. Ülempiiskop Joanni raportile kaalu lisamiseks koostasid eestlased ka omalt poolt kirja, milles põhjendasid abipiiskopi tarvilikkust keeruliseks muutunud suhetega luterlaste ja õigeuskliku vähemuse vahel.

Üks kõige aktiivsemaid rahvuslikult meelestatud tegelasi õigeusklike eestlaste hulgas preester Antoni Laar kirjutas, et Õigeusu Kirik oli “ainus vene riikluse alus” Baltimaal, kus alati on võidelnud omavahel germaani ja slaavi kultuur. Ta tsiteeris saksakeelseid teoseid, milles luteri kirik oli võrdsustatud saksa mõjuga, kriipsutades alla õigeusu tagakiusamist, selle väljajuurimise plaane ja valitsuse süstemaatilisi meetmeid õigeusu nõrgendamiseks: “Tahtmatult tekib küsimus: kas õigeusk saab siin maanurgas olla või mitte olla ... õigeusu ürituse hukkumine Balti ääremaadel võrdub siin ka vene riikluse täieliku pankrotiga...”²⁵

Kiri rõhus ilmselgelt Venemaal levinud saksavastastele meeleoludele, mis olid sõja puhkedes sedavõrd teravnenud, et isegi Pühima Sinodi ülemprokurör Vladimir Sabler oli sunnitud 1915. aastal võtma endale oma naise perekonnanime – Desjatovski. Kuigi Riia piiskopkonna õigeusu vaimulikkond oli sageli välja astunud baltisakslaste kultuurilise, majandusliku ja usulise hegemoonia vastu, hakkasid piirkonna õigeusklikud just sõja ajal oma kirjutistes kasutama vaenlase enamusreligiooniga seostamise retoorilist võtet.²⁶ Reaalne oht langeda saksa okupatsioonivõimude alla süvendas veelgi õigeusklike eestlaste ärevust õigeusu saatuse pärast.

Oma Peterburis viibimise ajal külastasid Laar ja Paklär 23. juulil ülempreester Pavel Kulbuschi ning tegid talle ettepaneku kandideerida vikaarpiiskopi kohale. Tänu misjonitööle Peterburi eesti õigeusklike hulgas oli Liivimaa kubermangu külaköstri pojalt isa Pavel Kulbuschil eesti rahva huvide innuka kaitsja reputatsioon.²⁷ Tartu Püha Issidori Vennaste Seltsi aktiivse tegelase, talle pühendatud Peterburi eesti õigeusu kiriku rajaja, jutlustaja, usuühingute liikme, vaimuliku kirjamehe ja tõlkijana oli Pavel Kulbusch tõepoolest

²⁵ RGIA.796.204.2.2.332, 4, pöördel.

²⁶ Luterluse kriitika teravnemise kohta õigeusklike poolt Esimese maailmasõja ajal vt Rohtmetse, “Kirik Eestis Esimese maailmasõja ajal”, *Esimene maailmasõda ja Eesti*, 190–299.

²⁷ Vt A. Chizhov, A. Alekseev, “Russko-estonskii isidorovskii prikhod v Peterburge-Petrograde-Leningrade (1894–1933), *Iz istorii pravoslaviya k severu i severu-zapadu ot Velikogo Novgoroda*, (Leningrad, 1988), 133–142; M. Shkarovskii, “Estonskie pravoslavnye prikhody v Sankt-Peterburgskoï eparkhii”, *Pravoslavie v Baltii*, 7 (2018), 59.

sobiv kandidaat abipiiskopi kohale. Ka tema staatus “valge” vaimulikkonna esindajana oli revolutsioonilisel 1917. aastal pigem positiivne tegur.

Siiski ei olnud ülempreester Pavel Kulbuschi kandidatuur kirikuhierarhide silmis vaieldamatu. Üheks isa Paveli piiskopiks pühitsemise kanooniliseks takistuseks oli tema perekonnaseis. 1905. aastast alates elas ta oma naisest Nadeždast lahus, kuid ei olnud vaimulikel ja praktilistel kaalutlustel lahutust taotlenud. Abikaasadel oli kaks last, tütar Jelena ja poeg Georgi, ning nad olid säilitanud sõbralikud suhted. Oma mälestustes kirjutab isa Pavel, et Saarovi kloostri staarets Anatoli, kelle poole ta 1909. aastal oli kirja teel pöördunud, keelas tal kategooriliselt lahutada.²⁸

Kuid eksisteeris ka teisi sinodi vastupanu põhjuseid. Abipiiskopi valimine oli harvaesinev nähtus, valimisõigus laienes üksnes piiskopkonna valitsevale ülemkarjasele, samas kui vikaarpiiskoppe määrati ametisse administratiivkorras.²⁹ Üks isa Paveli kandidatuuri peamisi vastaseid oli endine Riia ülempiiskop Agafangel (Preobraženski), kes tõenäoliselt ei tahtnud anda liiga suurt võimu eesti õigeusuliste rahvuslikule tiivale ning soovis säilitada Riia piiskopkonna terviklikkust.³⁰

Piiskop Platoni mälestustest saame teada, et tulevane piiskop suhtus vikaariks hakkamise ettepanekusse positiivselt. “Kui kodukogudus mind valib ja kutsub, ma ei tohiks vastu panna: olgu see mulle kui Jumala käsk,”³¹ olevat ta enda sõnul saadikutele vastanud.

Eestlaste visadus kandis vilja: 26. juulil, Pühima Sinodi viimasel istungil, kinnitati otsus Tallinna vikaarpiiskopkonna loomise kohta, mille piirid pidid kattuma Eestimaa kubermangu omadega. 1917. aasta juulis eraldati abipiiskopitooli aastaseks ülalpidamiseks läänepiirkonna vaimulikkonna kapitalist 2000 rubla. Sellele summale pidid eesti kogudused omalt poolt lisama 3000 rubla aastas.

Olles saanud endale kirikuelu institutsionaalse vormi, valis 8.–10. augustil Tartus toimunud Riia piiskopkonna täiskogu ülempreester Pavel Kulbuschi ühel häälel vikaarpiiskopiks. Piiskoppide valimised toimusid Pühima Sinodi loal pea kõikjal Vene impeeriumis. Sinodi ülemprokurör V. Lvov oli seda meelt, et piiskoppide kandidaadid tuleks valida vaimulike

²⁸ Piiskop Platoni mälestusi on tsiteeritud käsikirjalise töö järgi: N. Hindov, “Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskop-usukannataja Platon. Tema elu ning tegevus”. Auhinnatöö 470870. Tartu Ülikool (Tartu, 1929), 162. Skeemamunkpreester Antoni (ilmaliku nimega Vassili Petrov) oli Saarovi kloostri sulgunu. Suri 1919. aastal.

²⁹ Rogožyi, *Tserkovnaya revolyutsiya*, 201.

³⁰ A[ntoni] Laar, “Ülevaade Eesti ap.-õigeusu kiriku elukäigust – Eesti abipiiskopist kuni iseseisvuseni,” *Uus Elu*, 7/8 (1923), 7.

³¹ Eesti piiskop Platon, “Mõni lehekene minu päevaraamatust,” *Uus Elu*, 8 (1924), 2.

täiskogul ilmikute ja kirikuorganisatsioonide osavõtul.³² See andis tunnistust juba üpris tõsistest muutustest kirikuelus 1917. aastal: sinod ja selle ülemprokurör pidid nõustuma reformidega, mis laiendasid abielus vaimulikkonna ja ilmikute osavõttu kirikuelu juhtimisest ning nõrgendasid piiskopiameti mõju.³³ Kõrvuti kaksikvõimuga revolutsioonilise Venemaa poliitilises elus arenes “kaksikvõim” aktiivselt ka kirikupraktikas, kus initsiatiivi haarasid enda kätte piiskopkonna nõukogud, võttes vastu otsuseid ja viies läbi valimisi, samal ajal kui piiskopiamet pidi asuma konformistlikule seisukohale või astuma võitlusesse, kaotades sageli oma positsioone.

Ülempiiskop Joann esitas 6. oktoobril 1917 täiskogule kinnitamiseks piiskopkonna nõupidamisel koostatud instruksiooni. Instruksioonis olid täpselt paika pandud vikaarpiiskopi – kelle tegevus pidi piirduma eesti kogudustega – kohustused ja õigused. Samuti oli instruksioonis täpsustatud vaimuliku valitsuse roll, mille liikmed, kellest pooled olid vaimulikud, pooled aga ilmikud, olid erinevalt konsistooriumi ametnikest valitavad. Valitseva piiskopi pädevusse jäid abielulahutused ja kohtuasjad, meetrikaaraamatud ning Tallinna abipiiskopkonna territooriumil asuvate vene koguduste juhtimine. Vikaarpiiskop pidi kooskõlastama oma sammud valitseva ülemkarjasega paljudes piiskopkonda puudutavates üldküsimustes.³⁴ Kirikukogule kinnitamiseks esitatud instruksiooni originaalil on säilinud piiskopkondade valitsemise küsimustega tegeleva osakonna liikmete pliiatsiga tehtud märkused: väljendid, mis iseloomustasid alluvussuhteid vikaarpiiskopi ja valitseva ülemhingekarjase vahel, nagu “astub suhetesse”, “teadmisel”, olid maha tõmmatud. Kas see instruksioon viidi ka ellu? Oma päevikus kirjutab piiskop Platon: “Kavatseti mulle anda ameti “instruksioon” ehk juhatus; korraldus jäi aga kinnitamata.”³⁵ Ametijuhise saamiseks pidi piiskop Platon pärast oma pühitsemist taas Moskvasse sõitma, kust ta naasis juba Riia piiskopina. Seega jäi piiskopkonna tegelaste tööviljana sündinud ja abipiiskopile mõeldud instruksioon töösse võtmata, Tallinna abipiiskopkonna mõiste ise aga eksisteeris vaid lühikest aega.

Need neli kuud, mis jäid isa Pavel Kulbuschi piiskopiks valimise ja tema pühitsemise vahele, olid täis tormilisi sündmusi: kohaliku kirikukogu avamine Moskvast, võimukriisi süvenemine, oktoobripöörde, Asutava Kogu kokku kutsumine; Eestis aga Maapäeva laiali saatmine bolševike poolt 1917. aasta novembris. Kõik see toimus sõja tõttu ühe halveneva

³² Rogozʹi, *Tserkovnaya revolyutsiya*, 147.

³³ *Ibid.*, 210.

³⁴ *Dokumenty Svyashchennogo Sobora Pravoslavnoi tserkvi 1917–1918 gg.* 12. köide, 269–270.

³⁵ Platon, “Mõni lehekene minu päevaraamatust”, 2.

olukorra taustal Eestimaa õigeusu kogudustes. Tuleb märkida, et aastatel 1915–16 evakueeriti Riia piiskopkonnast paljud vaimulikud ühes perekondadega ning kirikuvaraga, mis jättis kogudused ilma hingekarjaseta ja jumalateenistusteta.³⁶ Pärast Riia ja Lääne-Eesti saarte vallutamist sakslaste poolt jätsid paljud preestrid kogudused maha, isegi kui otsest ohtu ei olnud. Augustis sõitis ülempiiskop Joann Tartust Moskvasse Kohalikule Kirikukogule ning Riia piiskopkonda enam tagasi ei pöördunud, suundudes oma uuele teenistuskohale Rjazanis.

5. oktoobril 1917 kohtus isa Pavel Kulbusch Moskvas ülempiiskop Joanniga, kes teataski talle augustikongressi otsusest. Kohtumisel päris isa Pavel valitseja Joannilt, kas too kavatseb Riia piiskopkonda tagasi minna ja sinna jääda. Ta palus valitseja Joanni kosta tema eest sinodis, et ta võiks jääda piiskopkonna juurde mistahes tingimustel ning et tal poleks vaja vastu võtta mungaseisust.³⁷ Sinod vastas mõlemale ettepanekule keeldumisega, otsustades lükata abipiiskopi määramise edasi kuni sõja lõpuni.³⁸

1917. aasta sügiseks oli Riia piiskopitool jäänud ilma piiskopita, piiskopkonna juhtimisega tegeles aga Piiskopkonna Ajutine Nõukogu, mis koosnes nii läti kui ka eesti vaimulikest. 1917. aasta juunis toimunud kirikukogu otsusel kuulusid nõukogu koosseisu preestrid N. Perehvalski, I. Berzins, P. Karkvans ja M. Bleive ning köstrid A. Mirtens ja V. Paklär, sekretäriks oli preester A. Laar. 1917. aasta septembris taastas Piiskopkonna Nõukogu ülempiiskop Joanni loal laiendatud koosseisus oma tegevuse. 1917. aasta oktoobrist sai nõukogu esimeheks isa Nikolai Perehvalski. Kui enne ülempiiskop Joanni ärasõitu toimus neli nõukogu koosolekut, siis pärast 1917. aasta oktoobrit peeti viis koosolekut. Need toimusid vene keeles.

Kirikuvõimude passiivsus ja piiskopkonna ühe osa okupeerimine sakslaste poolt tekitasid piiskopi kinnitamist ootavates Riia piiskopkonna kogudustes aina kasvavat pinget. 1917. aasta oktoobris-novembris muutusid nõudmised Venemaa vaimulikule võimule aina tungivamaks. Piiskopkonna Eesti osas organiseeriti allkirjade kogumine petitsoonidele, milles kirjeldati emotsionaalselt õigeusu rasket olukorda Balti aladel (petitsioonid olid kirjutatud veel enne Moskva Kohaliku Kirikukogu kokkukutsumist).

³⁶ Vt RA, EAA.1655.3.62. l. 29 ja pöördel. "Võnnu praost i. K. Vitols teatas, et tema praostkonnast evakueerusid kõik preestrid, kohale jäi vaid Palsmane oma. Võnnu ja Straupe preestrid tulid pärast tagasi ... Tartu 2 ringkonna praost pr. M. Bleive teatas, et tema praostkonnas jäid kõik preestrid kohale peale Kaarepere oma. Kaarepere preester i. Pavel Tšetörkin sõitis minema vahetult enne sakslaste tulekut ning viis oma asjad kaasa."

³⁷ Hindov, "Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskop", 158–159.

³⁸ *Ibid.*, 159–160.

Pärnu, Tallinna ja Viljandi elanike petitsioonidele koguti sadu allkirju. Pärnu linna elanike pöördumine lõppes sõnadega:

“Usume ka seda, et P. Sinod oma armastuses kannatava eesti õigeusu koguduse vastu võtab kuulda meie anumist, mida oleme tema poole tõstnud mitte asjatust askeldamishimust, vaid oma kannatava hinge sügavusest kahurite mürina ja peade kohal rippuva surmahinguse all, ning rakendab kõik abinõud, et lasta ülemhingekarjasel meie juurde tulla, kuni pole veel hilja ning võib loota Jumala abiga õigeusu olukorda päästa, olgu või suurte ohvrite hinnaga.”³⁹

Piiskopkonna Nõukogu esindajad kirjutasid samuti sellest, kuidas nad ootavad päevast päeva pikisilmi vikaarpiiskopi saabumist, kelle kohalolek “nendel ähvardavatel aegadel” pidanuks kinnitama koguduseliikmeid õigeusus ning seisma vastu sakslaste katsetele pöörata õigeusklikke luterlusse. 29. oktoobril (12. novembril uue kalendri järgi), neli päeva pärast oktoobri-pööret, maalisid Piiskopkonna Nõukogu eesti osa liikmed oma pikas kirjas ülempiiskop Joanni silme ette otse apokalüptilise pildi hirmsatest aegadest:

“Miks peaks niisugusel õudsel ajal, kui pool maailma on koost lagunend, kui hukuvad kuningriigid ja troonid, kui on tapetud või sandiks tehtud miljonid paremad inimesed siin ilmas, õigeusu hingekarjane hirmust värisema, kui ilma Jumala tahteta ei lange juuksekarvgi inimese peast.”⁴⁰

Võimude poole pöördumise retoorika, väited, et kõik hukkub ning ainult üks inimene on võimeline vältima õigeusu hävingut, meenutavad poleemikat Vene Õigeusu Kiriku Kohalikul Kirikukogul patriarhi valimise hädatarvilikkusest. Catherine Eutukhovi tähelepanek, et valik patriarhi kasuks langetati olukorras, kus hirm kaose ja võimuvaakumi ees üha kasvas, käib täiesti ka Riia piiskopkonna situatsiooni kohta.⁴¹ Nagu kirikukogu delegaadid, kes võitlesid patriarhi ameti taastamise eest, nii uskusid ka Riia piiskopkonna esindajad vaimuliku ülemuskonna sakraalsesse iseloomu: “Säilib organisatsioon, tegelased jäävad kohale ja õigeusu seiskord saab päästetud.”⁴²

Tulevase piiskop Platoni kohtumisel patriarh Tihhoniga 1917. aasta novembris oli juttu kahest tingimusest: piiskopi jäämisest okupeeritud

³⁹ RGIA.796.204.1.5.518, l. 14, pöördel.

⁴⁰ RGIA.796.204.1.5.518, l. 9.

⁴¹ Vt Catherine Eutukhov, “The Church in the Russian Revolution. The arguments for and against restoring the patriarchate at the Church Council in 1917–1918”, *Slavic Review*, 50 (3) (1991), 497–511.

⁴² RGIA.796.204.1.5.518, l. 9.

territooriumile ja mungatöotuste vajalikkusest. Esimesega oli patriarh Tihon nõus, märkides, et piiskop ei pea pidama ennast kohustatuks vaenlase eest taganema. Mungatöotuste küsimus jäi aga lahendamata. Kanoonilise õiguse järgi ei tähendanud mungatöotused mitte üksnes abielutuse, vaid ka kasupüüdmatus ja kuuletumise töotust. Mungal ei olnud õigust teha ilma vaimulike ülemate teadmata testamenti ja kasutada pärimisõigust, muuta elukohta ja omada liikuvat vara, ehkki ülemkarjastel oli lubatud pärandada oma isiklikku omandust.⁴³ Eestlaste tõrkumine piiskopi mungatöotuste andmise vastu oli vastuolus kehtiva seadusandlusega, kuid andis tunnistust Eesti õigeusule kui luterlikus piiramisrõngas olevale vähemususule eristaatuse ihkamisest.

Isa Pavelil tuli veel üks kord käia patriarhi juures, seekord juba palvega abielulahutuse asjus, mille ta sai alles 12. detsembril oma endise abikaasa vabatahtlikul kaasabil.⁴⁴ Peterburist Moskvasse sinodi istungile toodud abielulahutuse tõendit ei võetud vastu, piiskop Agafangel nõudis enda kätte kogu abielulahutuse toimiku, nähtavasti selleks, et veenduda selle ehtsuses.⁴⁵

Asjatud ootused Riia piiskopkonnas tõid kaasa rahulolematuse kasvu kiriku keskvoimudega. Tekkisid kahtlused, et Moskva paneb vastu eestlaste tulisele soovile, ignoreerib nende nõudmisi, mida toetas piiskopkonna kogulike otsuste autoriteet. Monarhist Makari (Gnevušev) määramine Tallinna piiskopiks 1917. aasta novembris õigustas ka kõige pessimistlikumaid ootusi ning pani piiskopkonna esindajad nõrdima.⁴⁶ Piiskop Makari (ilmaliku nimega Mihhail Gnevušev) oli üks paremmonarhistliku liikumise algatajaid ja juhte Venemaal. Olles määratud 1917. aasta jaanuaris Orlovi piiskopkonda, oli ta sunnitud sekkuma abipiiskop Paveli (Vilkovski) ja piiskopkonna kirikurevolutsiooni juhiks tõusnud preester Sergi Arakini konflikti. Juba pensionile saadetud piiskop Makari määrati korraga Riia piiskopitoolile, mis andis tunnistust sellest, et kirikuvõimude arvates vajas piiskopkond korra taastamist kõige konservatiivsemate jõududega. Ent piiskopkonna esindajate seisukohast oleks Makari määramine võinud viia õigeusu veelgi suurema allakäiguni piiskopi mustasajaliste ja antisemiitlike vaadete ning tema konfliktse iseloomu tõttu. Piiskopkonna

⁴³ Piiskop Platoni vara, mis koosnes eeskätt ikoonidest, religioosetest piltidest ja tarbeasjadest, kirjutati pärast tema surma 1919. aastal üksikasjalikult üles. Mõned asjad müüdi maha piiskopkonna ülalpidamiseks, teised anti üle piiskopi vanematele. Vt T. Shor, "Nasledstvo Platona, episkopa Revel'skogo (k stoletiyu priniatiya im kafedry Rzhskoi eparkhii)", *Pravoslavie v Baltii*, 5 (2017), 143–149.

⁴⁴ Hindov, "Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskop", 163.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Rogozhī, *Tserkovnaya revolyutsiya*, 110–111.

Ajutine Nõukogu, mis oli loodud kui kirikukogude vaheline juhtimisorgan, ei nõustunud piiskop Makari määramisega, osutades tema reputatsioonile hierarhina, kes ei ole võimeline “üksmeelt pidama vaimus rahu-sidemete läbi”.⁴⁷ Nõukogu rõhutas, et piiskopi valimise prioriteet kuulub üksnes piiskopkonna täiskogule, mis väljendab õigeusu kogulikku häält.

18. detsembril, oma viimasel jõulueelsel istungil, kinnitas sinod metropoliit Agafangeli äraolekul isa Paveli määramise otsuse. 23. detsembril toimetas Petrogradi metropoliit Veniamin (Kazanski) isa Paveli mungapühitsuse, andes talle nimeks Platon. Oudova piiskop ja Petrogradi vikaarpiiskop Veniamin oli valitud Petrogradi metropoliidiks vaimulikkonna ja ilmikute vaba hääletuse teel 24. mail 1917, teda sidus isa Pavel Kulbuschiga ühine töö Püha Issidori Vennaste Seltsis. Mungapühitsuses soovis isa Pavel kanda oma püha eestkostja, Kiievi metropoliit Platoni (Gorodetski) nime, kes oli valitsenud Riia piiskopkonda aastatel 1848–67 ja keda isa Pavel sügavalt austas. 24. detsembril tõstis metropoliit Veniamin munkpreester Platoni arhimandriidi seisusesse, mis on piiskopiseisusele eelnev aste. 31. detsembril pühitsesid metropoliit Veniamin ja Luuga piiskop Artemi (Iljinski) Tallinna Neeva Aleksandri katedraalis arhimandriit Platoni piiskopiks.

Rõõm kohtumisest piiskopiga, keda õigeusklikud eestlased nii kaua ja visalt taotlesid, oli vaieldamatult suur. Piiskop Platonile sõja ja okupatsiooni ajaks kogu Riia piiskopkonna ajutise valitsemise usaldamine tähendas seda, et ta oli küll Riia piiskopi asetäitja, kuid jäi Tallinna abipiiskopiks. Nagu kirjutab Toomas Schvak, oli piiskop Platoni pühitsemine õigeusklike eestlaste jaoks ajalooline sündmus.⁴⁸ Kuni oma märtrisurmani 1919. aasta jaanuaris valitses piiskop Platon eesti, läti ja vene kogudusi, ümbritsedes oma hingekarjase hoolega ka Petserimaa setu kogudused. Tema põhimõtte oli õigeusu kinnitamine koguduseliikmete rahvusest sõltumata. Piiskopkonna nõukogu koosolekuid peeti tema juuresolekul vene keeles, ehkki eesti kogudustes esines ta eesti keeles. Tormilisel 1917. aastal loodud piiskopkonna juhtorganid jätkasid oma tegevust. Nii võisid Piiskopkonna Nõukogu liikmed piiskopi äraolekul vastu võtta tähtsaid otsuseid, nagu näiteks piiskopkonna täiskogu kokkukutsumine. Niisugune täiskogu, millele valitseja Platon pani suuri lootusi, oli kavas läbi viia 22.–23. veebruaril 1918, kuid jäi Saksa okupatsiooni tõttu teoks tegemata.

Kokkuvõttes võib öelda, et selles väljaandes avaldatud arhiivimaterjalid heidavad valgust keerulisele vastastikuse mõjutamise protsessile erinevate jõudude, põlisrahvusest vaimulikkonna, piiskoppide ja Peterburi-Moskva

⁴⁷ RGIA.796.204.1.5.518, l. 23, pöördel.

⁴⁸ Vt Schvak, “Eesti õigeusu kiriku lugu”, 45.

kirikuvõimude vahel Balti kubermangude kirikuelus 1917. aastal. Need dokumendid demonstreerivad ilmekalt, et ülempreester Pavel Kulbuschi valimine ja pühitsemine Tallinna piiskopiks ei olnud sugugi selle protsessi enesestmõistetav tulemus. On võimalik, et ka isa Paveli rahvuslik päritolu sai tema kandidatuuri sobimatus põhjuseks. Nii Riia piiskopkonnas kui ka kirikuvõimu tipus võis märgata tugevat kartust, et rahvusliku iseolemise tugevdamine ja etniliste gruppide osavõtu laiendamine kirikujuhtimises ja -reformides põhjustab separatismi ja õigeusu "luteriseerumist".⁴⁹

Isa Pavel Kulbusch oli üpris ebaharilik kandidaat piiskopitoolile. Reeglina kujunes Vene Õigeusu Kiriku piiskopiamet vaimulikust seisusest põlvnevatest isikutest, samas kui teised sotsiaalsed grupid (aadlikud, kodanlased, talupojad) moodustasid vähemuse.⁵⁰ Kõigest üks kolmandik piiskoppidest oli pärit abielus vaimulikkonna hulgast, olles võtnud munga-seisuse vastu pärast abikaasa surma. Ka väikerahvaste hulgast pärinevaid piiskoppe oli väga vähe. Abielulahutus oli vaimulike ning eeskätt piiskopikandidaatide hulgas ennekuulmatu. Raske on üheselt öelda, mis nimelt sai takistuseks ülempreester Pavel Kulbuschi määramisel Riia piiskopkonna ülemkarjaseks, kuid see vastupanu oli piisavalt etteaimatav isegi revolutsioonilisel 1917. aastal. Piiskoppide soovimatusest anda järele kogulike kirikuorganite survele annab tunnistust ka piiskop Makari (Gnevušev) määramise otsus. Autori arvates etendas otsustavat osa isa Paveli piiskopiks pühitsemises just patriarh Tihhoni toetus.

Riia piiskopkonna esindajate poolt algatatud protsess viidi siiski edukalt lõpule, mis polnud sugugi tüüpiline kõikidele piiskopkondadele. 1917. aasta märtsist oktoobrini toimusid piiskoppide valimised Vene Õigeusu Kiriku 11 piiskopkonnas.⁵¹ Kandidaatide esitamist, sealhulgas ka abielus vaimulikkonna ja ilmikute hulgast, piiskopkonna kogulike organite poolt ei käsitletud millegi erakordsena või kanooniliste reeglite rikkumisena. Sellele vaatamata jäi vikaarpiiskopi ametikoht mittevalitavaks. See täideti administratiivses korras. Valimistega kaasnesid konfliktid ja ilmalike organisatsioonide sekkumine. Riia piiskopkonnas said kõik kirikuvõimude loodud takistused abipiiskopkonna asutamisel ja isa Pavel Kulbuschi valimisel edukalt kõrvaldatud. Kui võtta arvesse, et vene piiskopkondades ei osutunud ükski abielus vaimulikkonna hulgast pärinev kandidaat piiskopiks valituks, siis oli ülempreester Pavel Kulbuschi piiskopiks valimine ja

⁴⁹ "Natsionalizatsiya pravoslaviya," *Rizhskie eparkhial'nye vedomosti*, 4 (1917), 122–127.

⁵⁰ S. Firsov, *Russkaya Tserkov' nakanune peremen (konets 1890-kh - 1918 gg.)* (St Petersburg: Krugl'yi stol po religioznomu obrazovaniyu, 2002), 87.

⁵¹ Rogozn'yi, *Tserkovnaya revolyutsiya*, 213.

pühitsemine erandlik nähtus, mis annab tunnistust eripärasest olukorrast Balti kubermangudes.

Tallinna abipiiskopkonna projekt sai Eesti Õigeusu Kirikut kujundavaks oluliseks esmasammuks dramaatilistes sündmustes, mis viisid hiljem Eestimaa Õigeusu Kiriku eraldumiseni Moskva patriarhaadist. Nagu näitavad dokumendid, koondusid õigeusutegelased just Tallinna abipiiskopkonna läbisurumise protsessis, toimus koguduste ja nende liikmete mobiliseerumine, moodustus "riigikirikust" "rahvakirikuks" saamise diskursus, tugevnes rahvuslaste positsioon kirikustruktuurides ja kujunes välja kirikliku iseseisvuse idee. Mõistagi ei olnud 1917.–18. aastal veel juttu Moskva patriarhaadist eraldumisest; piiskopkonna nõupidamiste protokolle peeti vene keeles ja vene koguduste liikmed osalesid aktiivselt diskussioonides.

Pärast piiskop Platoni märtrisurma 1919. aasta jaanuaris pandi punkt ka Riia piiskopkonna ajaloole. 9. veebruaril 1919 teatas Piiskopkonna Nõukogu, et piiskop Platoni testamendi kohaselt võtab just nõukogu enda peale piiskopkonna juhtimise, aga kuna läti delegaadid olid Tartust juba lahkunud, siis pani nõukogu Läti õigeusu kogudustele ette luua omaenda nõukogu, piiskopkonna Eesti osa valitsemine viidi aga üle Tallinnasse. Selle sama määrusega kehtestati Piiskopkonna Nõukogu ametlikuks töökeeleks eesti keel. 1919. aasta märtsis kinnitas Eesti Vabariigi territooriumil asuvate koguduste delegaatide täiskogu Piiskopkonna Nõukogu otsuse ning tegi korralduse pidada Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku piirideks Eesti Vabariigi piire. Selsamal täiskogul valiti ka kaks kandidaati piiskopi ametisse. Aasta pärast, 1920. aastal, sai Eesti Õigeusu Kirik patriarh Tihhonilt autonoomia, veel kolme aasta pärast aga Konstantinoopoli patriarhilt Meletios IV-lt autonoomiat kinnitava tomose.

Seega võib öelda, et 1917. aastal alanud Tallinna abipiiskopkonna "taastamise" protsess, mis kulges paralleelselt suveräänse Eesti riigi tekkimisega, viiski autonoomse Eesti Õigeusu Kiriku sünnini.

DOKUMENDID RIIA PIISKOPKONNA TALLINNA VIKAARKONNA SUBSTITUEERIMISE KOHTA AASTATEL 1917–1918

Avaldamisele tulevad dokumendid pärinevad Venemaa Riiklikust Ajaloarhiivist (Peterburis) ning kujutavad endast Pühima Sinodi määruseid, Riia piiskopkonna vaimulike ja ilmalike esindajate kongressi ja Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu ametlikke otsuseid ja vahekirju, aga samuti kollektiivseid ja personaalseid pöördumisi ning palvekirju Riia piiskopkonna eesti kogudustele mõeldud Tallinna vikaar- ehk abipiiskopitooli taastamise küsimuses. Dokumendid on toodud kronoloogilises järjekorras ning neis on säilitatud sagedasti ette tulevad allajoonimised, mis on käitsi tehtud lugemise käigus ning kõnelevad tollal toimunud aktiivsest tööst nende dokumentidega. Üldkasutatavaid ja arusaadavaid lühendeid (näit. P. Sinod) ei ole reeglina avatud, välja arvatud juhtudel, kui see võib saada takistuseks sisu mõistmisel.

*1. Riia ja Miitavi ülempiiskop Joanni raport 10. juulist 1917 Riia piiskopkonnas kahe abipiiskopitooli asutamise kohta läti ja eesti kogudustele*¹

№ 7933

21. juuli 1917²

Pühimale Valitsevale Sinodile.

Joanni,³ Riia ja Miitavi ülempiiskopi raport.

¹ Dokumentide numeratsioon on publikatsioonisisene, et kergendada viitamist ja vajaliku dokumendi leidmist.

² Number ja kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 10.07.1917 masinakirjalise kuupäeva järgi teksti lõpus.

³ Ülempiiskop Joann (ilmaliku nimega Ivan Smirnov; 1844–1919) valitses Riia piiskopkonda aastatel 1910–17. 1915. aastal, rinde lähenedes Riiale, evakueerus ta ühes kirikuasutuste ja -varaga Tartusse, kuhu põgenesid ka paljud Liivimaa kubermanguasutused. 1917. aasta augustis sõitis ta Moskvasse Kohalikule Kirikukogule. 20.11.1917 viidi ta üle vabaks jäänud Rjazani piiskopitoolile.

Balti Õigeusu Kirik, mis koosneb eeskätt /kuni 75% ulatuses/ kohalikest elanikest, eestlastest ja lätlastest, on alati nõudnud kirikuvõimudelt kõige tähelepanelikumat suhtumist oma igapäevastesse vajadustesse. Alles hiljuti /Liivimaal umbes 70, Eestimaal aga umbes 30 aastat tagasi/ õigeusku pöördunud eestlased ja lätlased moodustavad mitte enam kui 1/8 kogu elanikkonnast. Ajalooliste tingimuste tõttu kujutavad õigeusklikud endast väheste eranditega piirkonna kõige vaesemat elementi. Õigeusukogudused on laiali pillutatud kümnetele ja sadadele ruutverstadele ning justkui poetunud teiseusulistest lausmassi hulka. Paikkonnas valitseva teiseusulise elanikkonna ja eelkõige saksa aadli suhtumine on kristlikus mõttes alati kaunis palju soovida jätnud. Kohalike ametlike dokumentide erapooletu kirjeldus Õigeusu saatusest Baltimaal avaldab kõige rõhuvat muljet. Sellele tuleks veel lisada kaks kirikuvaenulikku ja üha tugevnevat voolu – sotsialism ja sektantlus. Ja kui Balti Õigeusu Kirik on alati võinud kaevata üksnes oma arvukate vajaduste – kiriklike, pedagoogiliste, usukoolituslike jne – üle, siis nüüd seisneb muutunud olude tõttu küsimus Balti Õigeusu Kiriku püsimajäämises endas, kui sellel noorel, veel kinnistumata organisatsioonil, mis viimasel ajal on jäetud oma kurva saatuse hooleks, tuleb niisugustes erakordselt ebasoodsates tingimustes oma elu täiesti uutel alustel ümber korraldada, mis kujutab endast rasket ülesannet ka põliste õigeusualadele.

(Kuid vaatamata Õigeusu kahetsusväärsele olukorrale Baltimaal, on kirikutegelastele siiski jäänud üks rõõm: Balti Kiriku vaesed ja arvult vähesed lapsed on jäänud talle ustavaks, veel leidub neid, kes oma usuagaruses kannavad erilist hoolt kiriku eest ja soovivad talle kogu hingest head. See rõõmustav meeleolu väljendus eriti eredalt)⁴ viimasel Piiskopkonna Erakorralisel Kongressil /selle aasta 25.–26. mail/, (kus Õigeusu poolehoidjad otsisid kõigest väest teid ja vahendeid kõikidele kalli ema – Õigeusu Kiriku taassünniks ja edasiseks õitsenguks piirkonnas. Ja ennekõike) tunnistati õigeusu tungivaks vajaduseks piirkonnas veel kahe, lätlastele ja eestlastele mõeldud piiskopitooli asutamine Riia piiskopitooli juurde. (Piiskop on kirikuihu pea, ja seetõttu on eriti soovitatav), et (nüüdsel ajal) ühineksid nii eesti kui ka läti kogudused oma piiskopi ümber kirikuelu organiseerimiseks uutel alustel, mis on siin kohalike eritingimuste tõttu iseäranis keeruline.

(Kohalikud piiskopid koondaksid kõige paremini oma karja kogu väeti jõu hästi korraldatud organisatsioonideks, mis seejärel, nagu senigi, kooniks käsikäes, juhituna mitte enam ühest piiskopist, vaid 3 piiskopist koosnevast piiskoppide kogust. See küsimus on üles kerkinud juba ammu,

⁴ Kõik ümarsulud on lisatud teksti käsikirjalise korrektuuri käigus.

iseäranis eesti osas, kus ammu ajast on eksisteerinud Tallinna vikaarpiiskopkond⁵; kerkis üles ka piiskopkonna väikesel kirikukogul 1905. aastal, ent ka pärast seda. Kuid nüüd on saabunud tagumine aeg selle Riia Piiskopkonna tungiva vajaduse rahuldamiseks. Seepärast, tuginedes 1/ viimase Piiskopkonna Kongressi otsusele selle kohta, et piirkonna eesti ja läti kogudused oleksid jagatud omaette piiskopkonna organisatsioonideks eraldi piiskopiga, kes juhiks neid kogudusi iseseisva ülemkarjase õigustes, ja 2/ Ajutise Piiskopkonna Nõukogu⁶ (kokkuvõttele, mis) tunnistab, et üha enam ilmsiks tuleva ja piirkonna Õigeusu ähvardava olukorra tõttu ei saa selle abinõuga enam kuidagi kauem viivitada ja et on tarvis otsekohe kiiremas korras esitada palvekiri Tallinna eesti abipiiskopkonna täitmiseks ja samasuguse asutamiseks lätlastele, kusjuures abipiiskoppide kandidaadid oleksid valitud juba eelseisval kirikukogu eelsel piiskopkonna kongressil, ja et (ülaltähendatud Piiskopkonna Kongressi otsuse kohaselt) kõik eesti ja läti kogudused oleksid eraldatud nende abipiiskoppide alluvusse ühes neile iseseisva ülemkarjase õiguste andmisega, jättes vene kogudused praeguse Riia ja Miitavi ülempiiskopi alluvusse.

Ülaltoodut silmas pidades pean oma kohuseks alandlikult paluda Pühimalt Sinodilt Tallinna vikaarpiiskopkonna taastamist eesti kogudustele ja samasuguse asutamist piiskopkonna läti kogudustele; 2/⁷ jättes vikaaride hooleks piiskopkonna eesti ja läti koguduste juhtimise iseseisva ülemkarjase õigustes ja 3/⁸ kohalike vahendite täielikul puudumisel esitada palvekiri Ajutisele Valitsusele vajalike vahendite eraldamiseks nii Tallinna vikaarkonna taastamiseks kui ka läti vikaarpiiskopkonna asutamiseks, mille kohta tehakse samaaegselt viimasega ka esildis Ajutisele Valitsusele Eestimaa kubermangukomissari I(van) I(vanovitš) Poska⁹ poolt, kes omakorda tunnistab tsiviilvõimu seisukohast selle küsimuse lahendamise pakilisust.

⁵ 13.07.1817 avati Peterburi piiskopkonna Tallinna vikaarkond, mis läks 06.05.1865 üle Riia piiskopkonna alluvusse. Selle abipiiskopid olid Veniamin (Karelin; 29.05.1866–02.03.1870), Nikolai (Kasatkin; 30.03.1880–24.03.1906), Platon (Kulbusch; 18/31.12.1917–01/14.01.1919). Vrdl teatega Riia piiskopkonna ajaloost P. Sinodi otsuses 01.08.1917 (4. dokument).

⁶ Parandatud: "Ajutine Piiskopkonna Nõukogu".

⁷ Käsikirjalise paranduse käigus on semikoolon parandatud komaks ja number "2/" maha tõmmatud.

⁸ Käsikirjalise paranduse käigus on sidesõna "ja" ning number "3/" maha tõmmatud.

⁹ Jaan Poska (1866–1920) – eesti jurist ja riigitegelane. 1917. aasta märtsis määrati Venemaa Ajutise Valitsuse Eestimaa kubermangu komissariks. Oli Eesti delegatsiooni juht Nõukogude Venemaaga peetavatel rahuläbirääkimistel, mis lõppesid 02.02.1920 Tartu rahulepinguga, mille järgi Nõukogude Venemaa tunnistas Eesti Vabariigi suveräänsust.

Teie Pühaduse
alandlikem¹⁰ kuuletuja,
Joann, Riia ja Miitavi ülempiiskop

N° 408
Juulikuu 10. päeval 1917. aastal.
Riia piiskopkonnas
kahe vikaarpiiskopitooli asutamisest
piiskopkonna läti ja eesti
kogudustele.¹¹

Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv (edaspidi RGIA). F 796, n 204, osakond 2, laud 2, s 332,
l. 1–2.
Originaal. Masinakiri, sisaldab käsikirjalisi parandusi. Allkiri – autograaf.

2. Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu liikmete esildis Pühima Sinodi ülemprokurörile 18. juulil 1917

23290

1665

24. juuli 1917. a.¹²

Tema Ekstsellentsile,
Pühima Sinodi Härra Ülemprokurörile.¹³
Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu liikmete
esildis.

Lisaks Riia ja Miitavi ülempiiskopi Pühimale Sinodile tehtud esildisele Tal-
linna vikaarpiiskopkonna taastamisest piiskopkonna eesti kogudustele ja
samasuguse asutamisest läti kogudustele on meil au kanda Teie Kõrgeau-
susele ette järgmist.

Baltimaa õigeusu kirik väärrib Valitseva võimu iseäralist tähelepanu.
Tänu oma asukohale ääremaadel moodustab õigeusk siin Vene riikluse
peamise ning võiks öelda ka ainsa toe, kuna ainult ühise usu kaudu on või-
malik saavutada kohalike rahvaste ühinemist Venemaaga. Kellelegi pole

¹⁰ Alates sõnast “alandlikeim” algab ülempiiskop Joanni autograaf.

¹¹ Masinakirjaline kantseleimärge dokumendi allservas.

¹² Number ja kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud
18.07.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus.

¹³ Edasi järgneb loetamatu kantseleimärge ning asjaajamist puudutav korraldus doku-
mendi serval: “Asi on väga tõsine ja väärrib tähelepanu. Ette kanda teisipäeval, 25. juulil.”

ju saladus, et Baltimaal võitlevad õigupoolest luterluse ja õigeusu sildi all mõjuvõimu eest kaks kultuuri: germaani ja slaavi oma. Vähemalt sakslased ise ei pea vajalikuks seda varjata ning kõnelevad üpris ühemõtteliselt, et luterlus on saksa mõju kõige võimsam kants mitte üksnes Baltimaal, vaid ka kõikjal mujal protestantlikes maades. Nõnda ütleb Berliini professor Th. Schiemann oma raamatus "Handbuch des Deutschtums im Auslande", Berlin, 1913, lk 129–130 sõna-sõnalt järgmist: "Luteri kirik on saksa võimsuse kõige tugevam kindlus mitte üksnes Baltimaal, vaid ka kogu Venemaal", kuna "see on kõige kindlamaks toeks luterlaste segaabelude vastu õigeusklikega ning teiste vene vaimu kõlvatule teele viivate mõjude eest, samuti aga parimaks vahendiks sakslaste vaimse ja poliitilise ülemvõimu kindlustamiseks lätlaste, eestlaste, soomlaste ja teiste luteriusulistate rahvaste üle." Igaühele, kes on kas või pisutki tuttav asjade tegeliku seisuga piirkonnas, on selge et nii vene kultuur kui ka Vene riiklus on siin mõeldavad üksnes õigeusu olemasolu korral kohalike rahvaste, eestlaste ja lätlaste hulgas. On selge et piirkonna poliitilised juhid, kelle pilgud ja sümpaatiad on luterluse mõjul alati olnud suunatud läände, ei või õigeusku silma otsaski sallida. Siinkandi õigeusu eksistentsi esimestest päevadest alates on käinud selle süstemaatilise tagakiusamine. Alguses viisid seda läbi pastorid mõisnike kaasabil, kes ei müünud õigeusklikele maad, muutes seega peaaegu kõik siinsed õigeusklikud elanikud maatuteks popsideks. Sakslased ei teinud oma eesmärkidest mingit saladust. Nii näiteks kirjutab Liivimaal sündinud V. von Bock¹⁴ juba 1870. aastal ühes oma "Liivimaa panuses"¹⁵ avameelselt, et "Baltimaad on Saksamaa kirdekoloonia, üks germaanluse ja protestantismi eelposte". Teine sakslane aga, Verren,¹⁶ avaldas Hamburgis oma "Balti kirjad", kus ütleb, et Baltimaad on määratud teenima "saksa evangeelse usu piirivalvurina, tõkestamaks asiaatlikku barbaarsust ja Bütsantsi paplust" (vt Georgi I. Vigrabi¹⁷ raamatut "Baltisakslased", lk 101 ja 103¹⁸).

¹⁴ Voldemar von Bock (1816–1903) – Viljandimaal Loodi mõisas sündinud baltisaksa jurist, ajaloolane, publitsist ja poliitik.

¹⁵ Originaalis "Livländische Beiträge" – aastatel 1867–71 Berliinis ilmunud ja Balti olusid käsitlenud jätkuväljaanne.

¹⁶ Juri Samariniga peetud vaidlustes tuntuks saanud Liivimaa ajaloolase, publitsisti ja ühiskonnategelase Carl Schirreni (1826–1910) oletatav varjunimi.

¹⁷ Georgi Vigrab (Juris Vigrabs; 1881–1958) – aastatel 1899–1916 Tartu Ülikoolis õppinud läti päritolu ajaloolane ja publitsist. Tema raamat "Baltisakslased: nende suhtumine vene riiklusesse ja piirkonna põliselanikesse minevikus ning olevikus" ilmus vene keeles Tartus 1916. aastal. Vigrabsi kohta vt lähemalt Aadu Must. *Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016), 160–167.

¹⁸ Georgi Vigrab, *Pribaltiiskie nemtsy: ikh otnoshenie k russkoj gosudarstvennosti i k korennomu nasleniyu kraiya v proshlom i v nastoyashchem* (Yur'ev: Postimees, 1916).

Viimastel aastakümnetel on pastorid edukalt etendanud seda rolli vaim-selt saksastunud marurahvusliku suunitlusega kohaliku haritlaskonna abil. Nüüd, nagu kindlalt on selgunud, on õigeusk teatud ringkondades lõplikult kuulutatud kohalike rahvaste rahvusliku eraldumise seisukohast ohtlikuks elemendiks ning seoses sellega on otsustatud võtta tarvitusele kõik abinõud selle väljajuurimiseks, mida on eriti hõlbus teha piirkonna omavalitsuse kaudu, milles peaaegu kogu asjaajamine asub luterliku ena-muse käes. Kui pidada silmas selle protestantliku enamuse suurepäras-t organisatsiooni ning tema oskust oma eesmärkide nimel süstemaatilisel-t ja kavakindlalt tegutseda (piisab, kui osutada kas või sellele, et eesti aja-lehed toovad aastast aastasse õigeusu kohta ära üksnes negatiivseid fakte, sihilikult vaikides kõigest heast), tuleb selle võimalusega üpriski tõsiselt arvestada. Õigeusu jaoks suureneb oht veelgi tänu meie endi nõrkusele ja organiseerimatusle. Vana režiimi ajal olime kõvasti harjutatud elama täie-liku pansioniga ning tegutsema üksnes juhatuse järgi. Kui kusagil ilmeski algatusvõimet ja isetegemistahet, siis tunnistati see kui mitte just poliit-iliseks vastuhakuks, siis vähemalt ebausaldusväärsuse tunnusmärgiks. Lõpeks muutis ju riigivõim ka ise korduvalt oma poliitikat siinse kiriku suhtes. Nii viisid valitsusväed esialgu läbi karistusekspeditsioone õigeusku pöördunute läbi lipu ajamisega, esimene Riia piiskop¹⁹ aga toimetati kon-voi saatel maalt välja. Samasugune oht rippus ka tema ametijärglaste pea kohal. Seejärel võttis aga valitsus nõuks, olles nähtavasti õigesti hinnanud õigeusu tähendust piirkonnas, seda helde käega toetama hakata. Ehitati kirikuid ja koole, riigikassast eraldatud piisavad summad vaimulikonna ülalpidamiseks. Sellega tugevnes õigeusu seisukord piirkonnas ning saa-vutas sellise püsikindluse, mis annab tänapäevani tunda. Edasi hakkas riigivõim süvendatud venestamise ajal häbenemata kasutama õigeusku nendel eesmärkidel ning tekitas sellega asjale olulist kahju, õonestades rahva usaldust õigeusu vastu. Lõpuks on valitsus, olles selles küsimuses ilmselgelt siinsete saksa parunite mõju all, jätnud viimastel aastakümne-tel õigeusu kirikud ja koolid hoopis saatuse hooleks, tundmata vähimatki huvi nende kurva olukorra üle. Meie koguduste kindlustamatuse tulemu-sena annab viimasel ajal tunda niisugune puudus kogudusetegelastest, et juba on tekkinud mõningate koguduste sulgemise mõte, kus on küll veel koguduseliikmeid, ent pole enam üldse töötajaid.

Taalises nukras olukorras viibibki siis meie õigeusu üritus praegusel ajal, mil kogu Vene Kirikul seisavad ees sügavad ümberkorraldused. Tahtmatult

¹⁹ Silmas on peetud Irinarhi (ilmaliku nimega Jakov Popov; 1790–1877), kes oli aastatel 1836–41 Riia piiskop ja Pihkva piiskopkonna abipiiskop, 1845. aastast alates ülempiiskop.

tekib küsimus: kas õigeusk saab siin maanurgas olla või mitte olla? Ja kui me väljendame soovi, et õigeusk siin hästi edeneks, siis ei tasu selles näha mitte üksnes meie enesealalhoiduinstinkti, vaid ka meie sügavat veendumust selles, et õigeusu ürituse hukkumine Balti ääremaadel võrdub siin ka Vene riikluse täieliku pankrotiga. Ja kui valitsus on vähegi huvitatud Vene riikluse kasvust Baltimaal, siis peab ta juba asjade loomuliku käigu tõttu toetuma õigeusu üritusele ja kõigiti seda ülal hoidma. Selles ei seisne mitte meie isiklikud huvid, kuna õigeusu teenimine oli ja on siin üksainus suur vägitegu, vaid eelkõige suure Venemaa huvi, keda meie, õigeusklikud eestlased ja lätlased, siiralt armastame.

Praegust hetke arvesse võttes oleme kaugel mõttest rajada oma tulevikuplaanid eranditult valitsuse toetusele (millele me siiani oleme tuginevad ja ilma milleta, seoses õigeusklike vähese arvu ja vaesusega, me niipea veel hakkama ei saa), vaid oleme eeskätt nõuks võtnud mobiliseerida kõik kohalikud õigeusu jõud, et tegutseda iseseisvalt oma usu heaks, mis toimib suure kultuuri- ja rahvaharidustegurina evangeelse armastuse vaimus oma vähemate vendade vastu. Loomulikult peaks kogu see kultuuriüritus algama rahva enese hulgast, mille pärast ongi nüüd juba hakatust tehtud koguduste rutulise organiseerimisega. Kuid seda on vähe: asja edukaks läbi viimiseks on tarvis veel ka nende kogudusejõudude tihedat koondumist, kooskõlas nende rahvuslike ja kohalike iseärasustega, ümber ühise keskpunkti – oma piiskoppide, kes tunnevad meie kirikukarja keelt ja elu-olu ning suudavad tänu sellele olla rahva tõelised vaimsed juhid. Selles võib, eriti praegusel ajal, näha piirkonna õigeusuürituse päästmise põhilist panti.

Seepärast on küsimus Riia piiskopkonnas kiiremas korras kahe iseseisvate ülemkarjaste õigustes vikaarpiiskopi vakantsi asutamises eesti ja läti kogudustele omandanud erilise tähtsuse ja vajab kõige kiiremat positiivset lahendust nii P. Sinodi kui ka Ajutise Valitsuse poolt.

Tartu, 18. juuli 1917.

Piiskopkonna Ajutise Nõukogu liikmed:

Preester Antoni Laar.²⁰

Läti ilmalikest liikmetest ajalookandidaat Ivan Ivanovitš Berzins.

Köster Viktor Petrovitš Pedosson.²¹

²⁰ Antoni (Anton) Laar (1885–1933) – õigeusu preester, Tartu Neeva Aleksandri kiriku rajaja ning esimene esipreester, aktiivne kirikutegelane ja publitsist, õigeusu ajakirja Uus Elu toimetaja.

²¹ Viktor Pedosson tegutses aastatel 1915–17 Tartu Neeva Aleksandri koguduse köster-kooliõpetaja ja koorijuhina.

Eesti ilmalikest liikmetest Vikenti Paklär.²²

RGIA.796.204.2.2.332, l. 3–4.

Originaal. Käsikiri. Allkirjad – autograaf.

3. Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu eesti liikmete esildis 22. juulist 1917 Pühima Sinodi ülemprokuröri abile

23292

1666

24. juuli 1917²³

Tema Ekstsellentsile,

Pühima Sinodi Ülemprokuröri

Härra Abile.

Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu
piiskopkonna eesti elanike hulgast valitud liikmete
esildis.

Lisaks 18. juuli märgukirjale Riia ja Miitavi ülempiiskopi kirjaliku esildise asjus Riia piiskopkonna eesti ja läti kogudustele vikaarpiiskopitooli asutamisest on meil kui tähendatud piiskopkonna eesti koguduste volitatud esindajatel au nende piiskopitoolide asutamiseks kuluvate rahaliste vahendite küsimuses ette kanda järgmist.

Asja kiirendamiseks, mis käesoleval hetkel on eriti oluline, palume alandlikult Pühimat Sinodit taastada Tallinna vikaarpiiskopitool Riia piiskopkonna eesti kogudustele esialgu, kuni riik selleks vahendid eraldab, kohalikest vahenditest tulevase vikaarkonna kogudustelt. Ent kuna need vahendid on koguduste vaesuse tõttu üpris napid, siis palume alandlikult Pühimat Sinodit: a) mitte keelduda selle asja tähtsuse tõttu Õigeusu Kiriku jaoks lisaks kohalikele vahenditele eraldamast Tallinna vikaarpiiskopi ülalpidamiseks 2000 (kahe tuhande) rubla suurust Sinodi aastatootust, – b) esitada Valitsusele palvekiri kogu selle kulutuse kandmiseks riigi arvele esimesel võimalusel.

²² Vikenti Paklär tegutses alates 1915. aastast Tartu Neeva Aleksandri koguduse kösterkooliõpetajana.

²³ Numbrid ja kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 22.07.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus.

Kuna meil pole volitusi teha mistahes avaldusi lätlaste kohta, siis palume seoses eestlastele abipiiskopitooli asutamise rahaküsimuse niisuguse lahendusega eraldada eesti koguduste vikaarpiiskopi küsimus läti koguduste vikaarpiiskopi küsimusest kuni lätlaste esindajate sellekohase palve sissemisemeni pärast seda, kui nad on eelnevalt lahendanud selleks kuluvate vahendite küsimuse.

Lõpuks, 3) silmas pidades, et Riia piiskopkonna eesti koguduste jaoks on Tallinna vikaarpiiskopitooli taastamise küsimuse õigeaegsel lahendamisel erakordne tähtsus õigeusu edasisele saatusele eestlaste hulgas, iseäranis praeguste asjaolude juures (mida oleme üksikasjalikumalt kirjeldanud oma esimeses kirjas s. a. 18. juulist), palume veel kord tungivalt Pühimat Sinodit lahendada see küsimus viivitamatult, nõnda et kandidaadi valimine sellele piiskopitoolile vastavalt Riia ja Miitavi ülempiiskop Joanni esildisele võiks toimuda juba kohalikul täiskogueelsel piiskopkonna kongressil.

Petrograd,

22. juulil 1917

Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu liikmed

piiskopkonna eesti elanikkonna hulgast:

Tartu Neeva Aleksandri kiriku

preester Antoni Laar.

Ilmalike poolt Vikenti Paklär.

RGIA.796.204.2.2.332, l. 5.

Originaal. Allkirjad – autograaf.

4. Pühima Sinodi otsus 1. augustist 1917

Koopia.

№ 4859²⁴

PÜHIMA VALITSEVA SINODI OTSUS

1917. aasta augustikuu “²⁵ päeval. Venemaa Õigeusu Kiriku Püha Valitsev Sinod kuulas ära: 1/ Kõrgestipühitsetud Riia ülempiiskopi raporti 10. juulist 1917, № 408 kahe uue piiskopitooli asutamisest Riia piiskopkonda, 2/ Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu liikmete samasisulise esildise selle

²⁴ Number on käsitsi lisatud.

²⁵ Selles kohas on dokumendi tekstis lünk, kuupäeva pole jutumärkides antud. Dokument on dateeritud 01.08.1917 teksti lõpus oleva kuupäeva järgi.

aasta 18. juulist, 3/ Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu piiskopkonna eesti elanike hulgast valitud liikmete samasisulise kirja selle aasta 22. juulist²⁶ ja 4/ Pühima Sinodi Majandusvalitsuse otsuse antud asjas 26. juulist 1917, № 20547.

SELETUS:²⁷ 5. augustil 1817 asutati Riia piiskopkonnas abipiiskopitool, mis nimetati Tallinna omaks. Kuni 22. märtsini 1880 oli see piiskopitool täitmata, aga sellest ajast kuni 24. märtsini 1906 oli seal kirjas Jaapani misjonijaama ülem, Tallinna piiskop Nikolai. Alates 24. märtsist 1906 kuni käesoleva ajani on piiskopitool taas vaba olnud.

KÄSKISID: Kõrgestipühitsetud Riia ülempiiskop selgitab: kui Balti Õigeusu Kirik on alati võinud kaevata üksnes oma arvukate vajaduste – kiriklike, pedagoogiliste, usukuulutuslike jne – üle, siis nüüd seisneb muutunud olude tõttu küsimus Balti Õigeusu Kiriku püsijäämises endas, kui sellel noorel, veel kinnistumata organisatsioonil, mis viimasel ajal on jäetud oma kurva saatuse hooleks, tuleb niisugustes erakordselt ebasoodsates tingimustes oma elu täiesti uutel alustel ümber korraldada, mis kujutab endast rasket ülesannet ka põlistele õigeusualadele. Olukorra päästmiseks tunnistati viimasel Piiskopkonna Erakorralisel Kongressil /selle aasta 25.–26. mail/ õigeusu tungivaks vajaduseks piirkonnas veel kahe, lätlastele ja eestlastele mõeldud piiskopitooli asutamine Riia piiskopitooli juurde, et nii eesti kui ka läti kogudused ühineksid oma piiskopi ümber kirikuelu organiseerimiseks uutel alustel, mis on siin kohalike eritingimuste tõttu iseäranis raske. Ajutine Piiskopkonna Nõukogu tunnistas omakorda, et üha enam ilmsiks tuleva ja piirkonna Õigeusku ähvardava olukorra tõttu ei saa seal kahe uue piiskopitooli asutamisega enam kuidagi kauem viivitada, kusjuures Nõukogu arvates on hädavajalik, et kõik eesti ja läti kogudused oleksid eraldatud nende abipiiskoppide alluvusse ühes neile iseseisva ülemkarjase õiguste andmisega, jättes vene kogudused praeguse Riia ülempiiskopi alluvusse. Ülaltoodut silmas pidades palub kõrgestipühitsetud Riia ülempiiskop Pühimalt Sinodilt Tallinna vikaarpiiskopkonna taastamist eesti kogudustele ja samasuguse asutamist piiskopkonna läti kogudustele, jättes nende vikaaride hooleks piiskopkonna eesti ja läti koguduste juhtimise iseseisvate ülemkarjaste õigustes; kohalike vahendite täieliku puudumise tõttu aga esitada palvekiri Ajutisele Valitsusele vajalike vahendite eraldamiseks nii Tallinna vikaarpiiskopkonna taastamiseks kui ka läti vikaarpiiskopkonna asutamiseks, mille kohta tehakse samaaegselt viimasega esildis ka Ajutisele Valitsusele Eestimaa kubermangukomissari

²⁶ Vt 1.–3. dokumenti.

²⁷ Täpsustatud andmeid Tallinna abipiiskopkonna ajaloo kohta vt 5. viitest.

I. I. Poska²⁸ poolt, kes omakorda tunnistab tsiviilvõimu seisukohast selle küsimuse lahendamise pakilisust. Lisaks kõrgestimühitsetud Riia ülempiiskopi ülaltoodud palvekirjale paluvad Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu eesti liikmed ka omalt poolt²⁹ Pühimalt Sinodilt Tallinna abipiiskopitooli taastamist – ja ühes sellega, et lisaks kohalikele nappidele vahenditele eraldataks Sinodi vahenditest, kuni vajaliku raha assigneerimiseni riigikassast, 2000 rbl. Olles ülaltoodu läbi arutanud ja jagades omalt poolt Riia Piiskopkonna Valitsuse seisukohta Riia piiskopkonda uute piiskopitoolide asutamise tarvilikkuse suhtes, kuid mitte nähes nendele piiskopitoolidele iseseisvuse võimaldamise vajadust ning samuti võttes arvesse uute piiskopitoolide asutamiseks vajalike vahendite nappust, teeb Pühi Sinod otsuse: 1/ taastada varem Riia piiskopkonnas eksisteerinud abipiiskopitool Tallinna nime all, tehes kõrgestimühitsetud Riia ülempiiskopile ülesandeks töötada välja ja esitada Pühimale Sinodile kinnitamiseks selle abipiiskopi ametijuhis ja 2/ kuni Tallinna piiskopi ülalpidamiseks vajalike vahendite riigikassast eraldamise küsimuse lahendamiseni eraldada selleks Majandusvalitsuse otsuse kohaselt lisaks kohalikele vahenditele 2000 rbl aastas oodatavate kloostritelude protsentidest, mis on mõeldud üldkiriklikeks vajadusteks, laenates tähendatud summa seniks läänepiirkonna vaimulikukonna kapitalist (3. osak. spets. eelarvest). Mille kohta saata kõrgestimühitsetud Riia ülempiiskopile korraldus, Majandusvalitsusele ja Sinodi kontrollile esitada aga väljakirjutused sellest otsusest.

Pühima Sinodi liikmete poolt allkirjastatud otsuse originaal on käiku lastud 1. augustil 1917.

Protokollija:

Täide viidud augustikuu “4” päeval 1917. aastal.

Korraldus K[õrgesti]p[ühitsetu]le № 8294³⁰.

Väljakirjutused Majandusvalitsusele ja Kontrollile № 4859.

Tallinna abipiiskopkonna taastamisest.

RGIA.796.204.2.2.332, l. 7–8.

Koopia. Masinakiri. Sinodi ametlikul blanketil.

²⁸ Jaan Poska kohta vaata 9. viidet.

²⁹ Vt eelmist dokumenti.

³⁰ Kuupäev “4” ja number “8294” on käsitsi lisatud.

5. Riia piiskopkonna vaimulike ja ilmalike kongressil 10. augustil 1917 Petrogradi Püha Issidori eesti kiriku ülempreestri Pavel Kulbuschi Tallinna abipiiskopi kandidaadiks esitamise akt

Koopia.

Akt.³¹

10mal augustil 1917 aastal Tartu linnas³², kõrgema algkooli ruumides, üldine Riia piiskopkonna kirikuteenrite ja koguduste liikmete kogu, 187 hinge, Kõrgestpühitsetud Riia ja Miitavi Ülempiiskopi Joanni ettepanekul ja juhatusel arutas küsimust, keda Eesti kihelkondade jaoks uuesti asutatud Tallinna vikaar=piiskopi järjele valida ja, pärast Kogu Eesti osakonna arvamise ärakuulamist, tunnistasid niihästi Vene kui ka Läti osakonnas, nõnda siis terve Piiskopkonna Kogu tunnistas, et kõige kõlblikum kandidaat sellele ametisse oleks Petrogradi linna Issidori Eesti koguduse ülempreester usuteaduse magistrant isa Paavel Peetri p. Kulbusch³³, 48 aastane, mille üle eesolev akt sai tehtud, koosolejate poolt allakirjutud ja Ülempiiskopi pitseriga kinnitud.

Pitsati koht.³⁴

Originaalile on alla kirjutanud:

Ülempiiskop Joann

[veel 127 nime vene ja eesti keeles]

Originaali järgi õige. Tartu, 5. oktoobril 1917. a.

³¹ Akti koopia tekst paikneb lehel kahes tulpas, millest vasakpoolene on vene, parempoolne aga eesti keeles. Eestikeelse osa tekstis on säilitatud originaali ortograafia ja punktatsioon.

³² Tartusse evakueeriti Liivimaa kubermanguasutused ja kubermangu valitsusorganid 1915. aastal, pärast saksa vägede pealetungi ning Riia muutumist rindeäärseks linnaks. See olukord säilis ka siis, kui Ajutine Valitsus oli lüütanud 1917. aasta märtsis Liivimaa kubermangu eestlastega asustatud põhjapoolsed maakonnad, sealhulgas ka Tartu linna, Eestimaa kubermangu koosseisu.

³³ Piiskopmärter Platon (ilmaliku nimega Pavel Kulbusch, 1869–1919) oli pärast Riia Vaimuliku Seminari ja Peterburi Vaimuliku Akadeemia lõpetamist 1894. aastast Peterburi Püha Issidori eesti koguduse esipreester; 1907. aastal valminud Peterburi Püha Issidori kiriku ja kogudusemaja ehituse eestvedaja; 1918–19 Tallinna piiskop ja Riia piiskopkonna ajutine valitseja; tapeti julmalt 14.01.1919 Tartus koos ülempreestrite Mihhail Bleive ja Nikolai Bežanitskiga eesti enamlaste poolt; kõik kolm on arvatud Vene Õigeusu Kiriku uusmärtrite ja usutunnistajate hulka (kanoniseeriti 2000. aastal).

³⁴ Siin on koopias osutatud kohale, kus originaalis seisis piiskopi pitsati jäljend. Alates nendest sõnadest kuni lõpuni on tekst vene keeles.

Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu liige,
*Tartu N[eeva] Aleksandri kiriku preester*³⁵ Antoni Laar.³⁶
 TARTU NEEVA ALEKSANDRI KOGUDUSE P[ITSAT]³⁷

RGIA.796.204.1.5.518, l. 4–5.

Koopia. Käsikiri. Antoni Laari allkiri – autograaf.

6. Palvekiri Pühimale Sinodile Pärnu linna õigeusklikelt elanikelt
29. oktoobrist 1917

N° 2547

28. november 1917³⁸

Pühimale Valitsevale Sinodile.
 Pärnu linna õigeusklike elanike
 palvekiri.

26. juulil k.a võttis P. Sinod kuulda meie piirkonna tungivaimat vaimulikku vajadust ning taastas kooskõlas meie ülempiiskopi kõrgestipühitsetud Joanni palvekirjaga ja silmas pidades üha enam ja enam õigeusku ähvardavat olukorda piirkonnas Tallinna abipiiskopitool Riia piiskopkonna eesti koguduste jaoks.

Käesoleva aasta 10. augustil valis Riia piiskopkonna II Erakorraline Piiskopkonna kongress, oma vene, eesti ja läti saadikute plenaaristungil Tema Kõrgestipühitsetu, ülempiiskop Joanni nõusolekul ühehäälselt selle piiskopitoolile Petrogradi Püha Issidori eesti kiriku esipreestri, ülempreester Pavel Petrovitš Kulbuschi. Väriseva südamega hakkas kogu eesti õigeusu kogudus ootama uue ülemkarjase saabumist. Mida ärevamaks ja raskemaks muutus siinne elu, seda pingelisemalt ootasid usklikud seda rõõmsat päeva, mil Eesti õigeusu kogudused, keda räsivad nüüd mitmesugused viletsused, saavad ühinema uue Tallinna abipiiskopi ümber. See on ka arusaadav, kuna õigeusu seisund on siinmail alati olnud ebakindel, seda enam aga nüüdsel ajal; ning saab olema seda halvem, mida vähem

³⁵ Kursiivis on antud pitsati tekst.

³⁶ Vt 19. viidet.

³⁷ Koopiat kinnitava Tartu Neeva Aleksandri koguduse pitsati legend. Koguduse rajaja oli preester Antoni Laar.

³⁸ Number ja kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 29.10.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus.

jääb kohale õigeusutegelas. Juba nüüd, algava evakuatsiooni tingimuses, näitavad teiseusulised pilgates lahkuvate õigeusu hingekarjaste kui palgaliste peale. Ja peab tunnistama, et neil on õigus, kuna Kristuse käsusõna ei tee karjasele vähimatki järeleandmist tema inimliku nõtruse pärast, nõudes healt karjaselt, et ta annaks oma hinge lammaste eest.³⁹ Siinkohal tuleb tähendada, et luterlik konsistoorium, kindralsuperintendent ja kõik pastorid on jäänud kohale. Niisugusel juhul saab Baltimaa õigeusu edasise saatuse ajalooliseks küsimuseks piiskopi viivitamatu saabumine sõjasündmuste keerises asuva kirikukarja juurde – piiskopi, kes võiks ühendada kohale jäänud hingekarjased, organiseerida nende tegevust kooskõlas aja ähvardavate nõuetega ning olla mitte üksnes vaimulikkonna, vaid ka kogu õigeuskliku elanikkonna seaduslikuks esindajaks. Äärmisel juhul, kui vaenlased seda teha sõandaksid, kinnitaksid nii karjased kui ka karjatatavad vähemalt oma kannatustega õiget usku, nii nagu seda kinnitati ja kaunistati märtriverega ka ristiusu esimestel sajanditel.

Raudse vajaduse tõttu jääb peaaegu kogu kirikukari kohale. Ja kui karjane pole üldse kunagi mõeldav ilma oma karjata, siis eriti vajalik on ta kirikukarjale hirmsate katsumuste päevil, et toetada nõrkevate vaimu, lohutada kannatajaid, äärmisel juhul aga anda oma kannatustega kristliku mehisuse eeskuju. Ja kui pühad ülemapostlid Peetrus ja Paulus, kes olid nii tarvilikud Pühale Kirikule algaval julmade tagakiusamiste ajastul, läksid kõhklemata koos usklikega surma, kui selleks saabus Jumala tahetel õige tund, siis ei või olla kahtlust, et ka nüüd, kui õigeusu kirikukarja ähvardavad enneolematud viletsused, on tarvis, et seda risti kannaksid ka hingekarjased, ja nende seas ka ülemkarjane.

Tundes siinse õigeusu seisukorda, peame oma kohuseks kindlasõnaliselt teatada, et kui praegu, ränkade viletsuste päevil, ei võeta tarvitusele kõiki abinõusid, et päästa õigeusu olukord, siis pärast on juba hilja. Ja nende rutuliste abinõude hulka arvasime juba esimesel Piiskopkonna Erakorralisel Kongressil 25.–26. mail esmajärjekorras küsimuse piiskopist, kes on nüüd siin iseäranis vajalik. Pärast pole enam ilmselt piiskoppi tarviski, kui nüüd rahvale selgelt saab tõestatud, et õigeusu karjased on valmis jagama oma karjaga üksnes helgeid päevi, mustadel murepäevadel aga, kui neid on kõige enam vaja, lasevad nad jalga, jättes kirikukarja saatuse hooleks.

Seepärast sõandame meie, allakirjutanud Pärnu linna õigeusulise elanikkonna esindajad, kelleni on jõudnud Moskvast teade selle kohta, justkui ei oleks Pühimal Sinodil ärevate aegade ja selle tõttu, et vaenlane võib piirkonna okupeerida, üldsegi kavatsust lubada piiskoppi meie juurde tulla,

³⁹ Vt Jh 10, 11.

Teie Pühadust tungivalt paluda tulla vastu meie vaimulikule vajadusele ning võimalikult kiiresti lahendada positiivses mõttes Tallinna abipiiskopi hirootoonia küsimus, kelleks oleme nii meie ülempiiskopi kui ka eranditult kogu kirikukarja ühisel soovil valinud i. ülempreester Pavel Petrovitš Kulbuschi. Me usume, et tema, olles üles kasvanud meie maal Balti Õigeusu Kiriku sünnivalude elavaks tunnistajaks olnud külaköstri pojana, kes ise on lapsepõlvest saati tuttav õigeusklike eestlaste eluga, ei keeldu meie juurde tulemast oma kirikukarja vaimulikuks toetamiseks kõikvõimalike kibeduste kurbadel päevadel. Usume ka seda, et P. Sinod oma armastuses kannatava eesti õigeusu koguduse vastu võtab kuulda meie anumist, mida oleme tema poole tõstnud mitte asjatust askeldamishimust, vaid oma kannatava hinge sügavusest kahurite mürina ja peade kohal rippuva surmahinguse all, ning rakendab kõik abinõud, et lasta ülemhingeekarjasel meie juurde tulla, kuni pole veel hilja ning võib loota Jumala abiga õigeusu olukorda päästa, olgu või suurte ohvrite hinnaga.

Pärnu l., 29. oktoober 1917.
Kirikuvanem Aleksei Küng.
[101 allkirja]

RGIA.796.204.1.5.518, l. 13–15.
Originaal. Käsikiri. Allkirjad – autograaf.

*7. Riia piiskopkonna eesti osa õigeusu vaimulikkonna esindajate
raport Riia ja Miitavi ülempiiskop Joannile, 29. oktoobrist 1917*

14. nov 1917⁴⁰

Tema Kõrgestipühitsetule,
Kõrgestipühitsetud J o a n n i l e, Riia ja Miitavi ülempiiskopile
Riia piiskopkonna eesti osa
õigeusu vaimulikkonna esindajate
r a p o r t.

Meil on au kanda Teie Kõrgestipühitsetule ette järgmist.

Hiljuti oleme saanud Moskvast erateateid, et Pühima Sinodi liikmed ei leia olevat võimaliku praegusel ajal lahendada hiljuti taastatud Tallinna

⁴⁰ Kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 29.10.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus.

abipiiskopitooli täitmise küsimust seoses rinde läheduse tõttu eesti aladel tekkinud äreva olukorraga ning sakslaste edasise pealetungi võimalusega.⁴¹

Need teated tekitasid meis sügavat kurbust, sest kui meile sai selgeks, et Teie Kõrgestipühitsetul pole võimalik jagada eeldatavat vangipõlve suurema osaga kohale jäävast eesti kirikukarjast, siis oli loomulik oletada, et meie juurde saabub nendel ärevatel aegadel vastpühitsetud Tallinna abipiiskop, kellele on pealegi ülesandeks tehtud hoolitseda eeskätt piirkonna eesti koguduste eest. Me arvasime, et Jumal ise on nõnda targalt korraldanud Riia kirikukarja olukorra, et nii rõhumise alla jäänud kui ka hajuviil olevad ei jää ilma ülemkarjase juhatuselt ja lohutusest. Kuid siinkohal tabas meid raske kurbus seoses Pühima Sinodi liikmete negatiivse suhtumisega meile ülemkarjase saatmisesse nüüd, kui kohalikule kirikukarjale on juba ülevalt osaks saanud tulekatsumus. Me ei suuda kuidagi enestele selgeks teha sellesse tähtsasse küsimusse niisuguse suhtumise põhjuseid ning seetõttu lubame endile pojalikus truuduses pöörduda Teie Kõrgestipühitsetu isaliku headuse poole südamliku palvega: võtke kuulda meie kurba häält ning ärge keelduge veel kord astumast Pühima Sinodi ette Teie ränga katsumuse küüsis vaevleva kirikukarja tungiva palvega mitte jätta teda ilma armuküllasest ülemkarjasejuhatuselt, mis on eriti hädatarvilik karja enamuse – nii ilmalike kui ka vaimulikkonna – võimaliku vangijäämise tõttu. Me oleme juba korduvalt tõestanud vajadust kindlustada õigeusu rasket olukorda piirkonnas erinevate abinõudega, eeskätt abipiiskopitoolide avamisega piiskopkonna eesti ja läti osade jaoks. Kõige eredamalt oli see vajadus välja toodud Teie Kõrgestipühitsetu viimases esildises Pühimale Sinodile tähendatud abipiiskopitooli asutamise kohta. See osa esildisest läks ka Pühima Sinodi otsusesse käesoleva aasta 4. augustist, № 8294⁴², Tallinna abipiiskopitooli taastamisest piiskopkonna eesti osale. Seda vajadust tõestas üpris autoriteetselt ka Viies Ülevenemaaline Misjonikongress /käesoleva aasta 25. juulist kuni 5. augustini Bizjukovo kloostri/, mis tunnistas Riia piiskopkonna eesti ja läti abipiiskopitoolide asutamise tähtsaimaks misjonivahendiks õigeusu toetamisel piirkonnas. Sellele vaatamata püüame veel kord, seoses ülalmainitud Pühima Sinodi liikmete negatiivse suhtumisega sellesse küsimusse antud hetkel,⁴³ väljendada oma kartusi ja

⁴¹ Muhi väina operatsiooni käigus 1917. aasta oktoobris hõivasid Saksa väed Lääne-Eesti saarestiku ning tekkis vahetu oht, et dessandi tulemusena okupeerivad sakslased ka Eestimaa kubermangu.

⁴² Vt 4. dokumenti.

⁴³ Tallinna abipiiskopitooli taastamise ja Petrogradi P. Issidori eesti koguduse esipreestri Pavel Kulbuschi piiskopiks pühitsemise takerdumise formaalsete põhjuste kohta vt

ärevust, et halvimal juhul ei lasuks meil vähemasti vastutust õigeusu ürituse võimaliku katastroofi eest Baltimaal.

Raske on olnud Baltimaa õigeuskliku kirikukarja elu Riia piiskopkonna eksisteerimise algusaegadest alates. Õigeusku ja õigeuskikke taluti kui kurjust. Sest nüüd räägib teiseusuline ajakirjandus juba selgesti sellest, et Venemaa hukkab oma iidsete alussammaste – õigeusu ja isevalitsuse tõttu. Aga ülesemstvolisel õpetajate kongressil sõnas üks pastoritest veelgi selgemalt, et vene pogrommid ja anarhia on kõik õigeusu vili: meil, protestantidel, pole ju pogromme ollagi. See tähendab, et juba praegu on meie kuulutatud halastamatu sõda, mille eesmärgiks on õigeusu täielik hävitamine piirkonnas. Ja kui kõike seda tehakse juba nüüd, mil meie maa kuulub alles Venemaa alla, siis on kerge endale ette kujutada, mis saab veel siis, kui piirkonna vallutavad, olgu või ajutiselt, õigeusu kõige julmemad vaenlased – sakslased. Pole kahtlust, et nad hakkavad kõikide abinõudega püüdlema selle poole, et kutsuda esile rahva massilist siirdumist protestantismi ning sellega hävitada meie juba niigi nõrgad kogudused, millest pooled pole isegi mitte kogudused selle sõna täielikus tähenduses, vaid misjonijaamad kümnetele ja sadadele ruutverstadele laiali pillutatud 300–400 õigeuskliku hinge jaoks. Muidugi võib ju öelda, et piitsaga kirvesilma ei murra ning et niikuinii ei ole enam midagi parata; ja seetõttu on kasutud ka asjaajamised ja viljatud toodavad ohvrid. Kuid me usume pühalt Neeva püha vürsti Aleksandri sõnu, et Jumal pole mitte jõus, vaid tões. Me näeme, kuidas õigeusu kirikukari, vaatamata kõikidele õudustele, millega ähvardavad teda germaani vangipõlve korral “kultuursed” luterlased, jääb nagu üks mees oma usule ustavaks. Õigeusklikud, kes alati on pöördunud oma elu raskematel hetkedel hingekarjaste poole, küsivad ka nüüd ärevusega: kas vaimulikud ikka jäävad meie juurde? Ning olles saanud jaatava vastuse, rahunevad. Aga vastupidi juhul on selge, et õigeusklikel seisavad ees kõige piinarikkamad päevad: vähe sellest, et luterlased nende üle irvitavad “palgaliste usu” eest, nagu hiljuti üks pastor suvatses väljenduda, neil pole ka enam kellegi poole pöörduda, olgu või lahke sõna kuulmiseks, samuti nagu nad ei suuda mõista, mis sunnib hingekarjast lahkuma enne igasugust ohtu, nagu see nüüd on juhtunud pärast Riia ja Saaremaa⁴⁴ vallutamist, mil enam kui kümme väljaspool igasugust hädaohu viibivat preestrit on jätnud maha oma kogudused ja enamik on saadud

viimase raportit 12.12.1917 (13. dokument), aga samuti I. Pärdi artiklit käesolevas väljaandes.

⁴⁴ Saksa väed hõivasid Riia 03.09.1917, Saaremaa ja Hiiumaa aga Muhu väina operatsiooni käigus (12.–20.10.1917).

teadete kohaselt vaieldamatult võtnud suuna lahkumisele. Aga selles just peitubki asja hukkamise juur. Sest kuni vaimulikud on kohal, pole tarvis karta ka koguduste pärast. Kuidas sakslased ka preestritega ei käituks, rahvas leiab ikka lohutust teadmisest, et meie isa jäi meiega ja kannatab meie eest. Ja mida suurem on viletsus, seda tihedamalt liitub karjane ühte oma karjaga, seda kindlamalt püsib viimane õigeus. Aga oh häda, kui karjane karja maha jätab: siis variseb kokku meie ürituse viimane alus-tala. Tulekatsumuse õudustega silmitsi seisev rahvas mässab arusaadava ahistusega hingeliselt ega andest kunagi nende argust, kes peaksid oma eeskujuga hoidma inimestes ülal erksust. On selge, et enamiku hingekarjaste lahkudes jäävad Riia piiskopkonnast järele vaid haledad riismed, ning sellega aitame ise parimal kombel oma vaenlast õigeusu väljajuurimisel. Nüüd võib esitada küsimuse: miks kirikukari kohale jääb? Vastame: tal tuleb jääda, sest praeguste tingimuste juures, kui ka üksikutel on raske läbi tungida, pole rahval siit kuhugi põgeneda, sest 56 sisekubermangu on põgenikel sissesõit keelatud. Lõpuks võib küsida: miks siis vaimulik-konna enamuse juures ei ole näha piisavat meeolekindlust, vaatamata sellele, et nende lahkumine, iseäranis enneaegne lahkumine, toob õigeusule ilmselgelt hukatust? Kuid ka seda on kerge seletada: ilma peata ihu asi, kui suur või tugev see ka poleks, läheb siiski hukka. Piiskop on kirikuihu pea. Ilma temata on vaimulikkond orb. Olles harjunud meie rahvavaeses piiskopkonnas kõiges, isegi kõige tühisemas küsimuses pöörduma lahenduse saamiseks ülemkarjase poole, on ennenägematust ja -kuulmatust tormist tabatud vaimulikkond nüüd, kui tal puudub koha peal praegusel hetkel nii vajalik ülemkarjase autoriteet,⁴⁵ sootuks pea kaotanud. Paljud ei suuda endale ettegi kujutada, kuidas elada ja toimida siis, kui käes on viimne katsumus, kui ülemkarjasega puudub isegi kirjalik ühendus, ümberringi on aga ainuüksi vaenlased. Selle tagajärjel jätabki mehisus nad maha. Hirmsad verised pildid pommitamistest röövivad aga viimse julguse. Inimesel pole kellelegi toetuda – seepärast tal langebki süda saapasäärde ja ta lah-kub, olles õudusest hullumas. Seega tuleb välja, et piiskopis, kes otsustaks jääda siia ka äikese ajal, ongi keskendunud küsimus: kas õigeusk saab Eestis olla või mitte olla? Jääb kohale piiskop, jääb kahtlemata ka vaimulikkond, kui mitte kõik, siis ikkagi enamik, sest hingekarjased tajuvad, et on olemas inimene, kes on rüütatud vaimuliku seisuse kõrgeima armuga, kelle poole saab pöörduda nõu ja abi ning vajaduse korral ka eestkoste saamiseks; on olemas keskus, kes ühendab kogu vaimulikkonda ning võib autoriteetselt

⁴⁵ Riia ja Miitavi ülempiiskop Joann lahkus piiskopkonnast 1917. aasta augustis, et võtta osa Vene Õigeusu Kiriku Kohalikust Kirikukogust. Vt ka 3. viidet.

juhtida kirikulaeva tormisel merel. Säilib organisatsioon, tegelased jäävad kohale ja õigeusu seisukord saab päästetud. Rahvas ei pane ju imeks, kui kohale jäävad sakslastega üheusulised pastorid; kui aga jäävad preestrid ja koos nendega piiskop, siis on sellega rahvale antud kõrgeim tõend, et õigeusk on tõepoolest õige usk, mille eest inimesed ohverdavad kõik, annavad kõik ära. Niisugusel juhul ei oleks hirmus ka see, kui sakslased peaksid hingekarjaste elu kallale kippuma: mida tugevamini paganad kristlasi taga kiusasid, seda enam levis Kristuse valgus, sest nisuiva ei kanna vilja, kui ta ei sure⁴⁶. Miks peaks niisugusel õudsel ajal, kui pool maailma on koost lagunened, kui hukuvad kuningriigid ja troonid, kui on tapetud või sandiks tehtud miljonid paremad inimesed siin ilmas, õigeusu hingekarjane hirmust värisema, kui ilma Jumala tahteta ei lange juuksekarvigi inimese peast⁴⁷. Me jääme ju valvama kümnete tuhandete hingede üle, kes on lunastatud Kristuse enda vere ja surmaga. Ja kui tugev ka poleks inimloomuse püüdlus varjuda tormi eest vaiksesse paika, meenuvad meie üleüldise hävingu ajastul tahtmatult Kristuse sõnad: "Sest mis kasu on inimesel sellest, kui ta kogu maailma kasuks saaks, kuid oma hingele kahju teeks?"⁴⁸ Sest meie võime ju nüüd iga hetk astuda Tema Kartuseväärt Kohtujärje ette, mistõttu on tarvis mõelda ka selle peale, mis vastuse me seal anname.

Kõike seda arvesse võttes otsustasime, kui selgus, et suurem osa meie karjast jääb paigale, seista Jumala abiga Tema suurima hüve eest, mida Ta meile on osutanud – püha õigeusu eest kuni lõpuni välja. Seepärast me anumegi Teie Kõrgestipühitsetu kaudu nii Pühimat Valitsevat Sinodit kui ka Pühitsetud Ülevenemaalist Kirikukogu õnnistada meid ja saata meile apostelliku õnnistuse elav kandja – piiskop. Sest meil ei või mõttessegi tulla, et Teie Kõrgestipühitsetu õnnistusel kogu kirikukarja poolt ühehäälselt Tallinna piiskopiks valitud isa ülempreester Pavel Kulbusch keelduks meie juurde tulemast, kui Pühim Sinod ja Pühitsetud Kirikukogu selleks möödapääsmatut tahet on ilmutanud ja kui vajadus tema järele siin kummatigi nõnda suur on.

Seega siis anume Teid veel kord, Valitseja, võtke kuulda meie südamlukku palvet ja anuge Pühimat Sinodit ning kui vaja, siis ka Pühitsetud Kirikukogu õnnistada meile ülemkarjane võimalikult ruttu, kuni meie kohal pole veel kinni kukkunud vaenlase kaas. Issand ise õnnistab Teid Teie tähelepanu eest surmaängistuses ägava ning seepärast pingsalt palvest ja hingekarjastega tihedast suhtlemisest pääsemist otsiva kirikukarja pisarate vastu – hingekarjastega, kes omakorda on siinse õigeusu eest

⁴⁶ Vt Jh 12, 24.

⁴⁷ Vt Mt 10, 29–30; Lk 12, 7.

⁴⁸ Mt 16, 26.

kantava ajaloolise vastutuse hirmsa koorma all hingelises segaduses ning oma nõtrust tajudes otsivad tuge ülemkarjase kui nõrku arstiva ja puudulikku korvava jumaliku armu kõrgeima kandja autoriteedilt.

Teie Kõrgestipühitsetu

kõige kuulekamad teenrid ja alandlikud palujad:

Kirikukogu delegaat, Võru praost, preester N. Päts.⁴⁹

Piiskopkonna Ajutise Nõukogu liige Riia piiskopkonna eesti osa vaimulikest ja Ülevenemaalise Kirikukogu delegaadi asendaja sama piiskopkonna vaimulikest, Tartu Neeva Aleksandri kiriku preester Antoni Laar.⁵⁰

Piiskopkonna misjonär, preester Joann Paavel.⁵¹

Tartu 2. ringkonna praost, preester Mihhail Bleive.⁵²

N° 712

Tartu linn, Eestimaa kubermang.

Oktoobrikuu 29.⁵³ päeval 1917. a.

RGIA.796.204.1.5.518, l. 7–9.

Originaal. Masinakiri. Allkirjad – autograaf.

8. Petrogradi Püha Issidori eesti kiriku ülempreestri Pavel Kulbuschi esitamine abipiiskopi kandidaadiks 8. novembril 1917

N° 3138

9. november 1917⁵⁴

Pühimale Valitsevale Sinodile

Riia ja Mitavi ülempiiskop Joanni

esildis

⁴⁹ Nikolai Päts (1871–1940) – õigeusu preester. Võru praost 1914–18; Vene Õigeusu Kiriku Kohaliku Kirikukogu liige 1917–18; Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Sinodi esimehe asetäitja 1919–31 ja Sinodi esimees 1935–40. Eesti riigitegelase ja esimese presidendi Konstantin Pätsi (1874–1956) vend.

⁵⁰ Vt 19. viide.

⁵¹ Paavel (Pavel), Joann (1874–1940) – õigeusu preester ja kooliõpetaja. Oli aastatel 1911–17 Riia piiskopkonna misjonär, hiljem ka kooliõpetaja Tallinnas.

⁵² Mihhail Bleive (1873–1919) – õigeusu preester, Tartu Jumalaema Uinumise peakiriku preester 1916–19. Tapeti 14.01.1919 Tartu Krediidikassa keldris koos piiskop Platoni ja Tartu Jüri kiriku esipreestri Nikolai Bežanitskiga. Kanoniseeritud preestermärtrina Vene Õigeusu Kirikus 2000. aastal.

⁵³ Number “712” ja kuupäev “29.” on hiljem käsitsi lisatud.

⁵⁴ Number ja kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 08.11.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus.

Pühima Sinodi käesoleva aasta 4. augusti otsusega on sätestatud taastada Riia piiskopkonnas Tallinna abipiiskopkond. Riia piiskopkonna vaimulike ja ilmalike kongressil, mis leidis aset 10. augustil Tartu linnas, kuulutati ainsaks soovitud kandidaadiks vikaarpiiskopitoolile ühehäälselt Petrogradi Issidori Õigeusu Eesti Kiriku ülempreester Pavel Kulbusch⁵⁵ kui päritolult eestlane, kes on oma südame andnud õigeusu kindlustamise üritusele oma kodukandis ning kes suudab oma autoriteedi ja usulis-kõlbelise mõjuga iseäranis edukalt kaasa aidata eestlaste tõmbamisele Õigeusu Kirikusse ning nende kirikutruuduse kindlustamisele. Ülempreester Kulbusch vastas omalt poolt täieliku valmisolekuga oma kaasmaalaste kutsele teenida Jumala Kirikut oma kodukandis vikaarpiiskopi ametis, olles eelnevalt mungaseisusesse astunud.⁵⁶

Jättes selle asja Pühima Valitseva sinodi parima äranägemise hooleks, pean oma kohuseks kõige lugupidamisega väljendada arvamust, et mina omalt poolt tunnistan ülempreester Kulbuschi täiesti vääriliseks kandidaadiks vikaarpiiskopitoolile ja soovitud kaastööliseks Õigeusu Kiriku hea käekäigu korraldamise töös Baltimaal.

Vikaarpiiskopi aineline ülalpidamine kindlustatakse 2000 rbl ulatuses P. Sinodi summadest vastavalt käesoleva aasta augustikuu sellekohasele otsusele ning kohalikest vahenditest kuni 3000 rbl ulatuses vastavalt 9. ja 10. augustil Tartu linnas toimunud piiskopkonna vaimulike ja ilmalike kongressi eesti sektsiooni määrusele.

Selle määruse koopia on käesolevale juurde lisatud.

Käesolevale on lisatud ka koopia aktist,⁵⁷ mis koostati piiskopkonna kongressil ülempr[eester] Kulbuschi üksmeelse tunnistamise kohta väärkaimaks kandidaadiks Tallinna piiskopitoolile Riia abipiiskopi nimetusega.

Teie Pühaduse
alandlikem kuuletuja,
Riia ja Miitavi ülempiiskop Joann

№ 849
Novembrikuu 8. päeval
1917

RGIA.796.204.1.5,518, l. 1–2.
Originaal. Autograaf.

⁵⁵ Vt 32. viidet.

⁵⁶ Käsikirjaline märgedokumentide serval: "Pärast abielulahutust, kui... [edasine tekst loetamatu]."

⁵⁷ Vt 5. dokumenti.

9. Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu erakorralise istungi protokoll 22. novembrist 1917

Koopia

Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu
erakorralise istungi protokoll 22. novembrist 1917. a.

Kohal viibisid: Eesistuja ülempreester N. A. Perehvalski⁵⁸, liikmed: preestrid J. J. Paavel, M. J. Bleive, A. D. Laar, J. J. Berzins ja V. S. Paklār; peale selle võtsid nõupidamisest osa isad praostid: Tartu I ringkonna praost pr. K. J. Savi, Haapsalu praost B. V. Bežanitski ja Võnnu⁵⁹ praost pr. K. Vitols, ülemdiakon K. A. Dorin ja Tartu praostkonna nõukogu liige A. A. Tsimbrots.

Kuulati ära Nõukogu asjaajaja preester A. Laari ettekanne selle kohta, et vastavalt Moskvast, Ülevenemaalise Kirikukogu Riia piiskopkonna liikmetelt saadud teadetele plaanitakse lähimal ajal TEMA KÕRGESTIPÜHITSETU ülempiiskop Joanni üleviimist Riia piiskopkonnast Rjazanisse ning et Riia piiskopitoolile on kavas paigutada kõrgestipühitsetud piiskop Makari, endine Orlovi piiskop.

Pärast selle üpriski tähtsa ja Baltimaa õigeusu saatuse seisukohast tagajärjerikka küsimuse igakülgset arutamist võttis Riia Piiskopkonna Ajutine Nõukogu kui ainus piiskopkonna õigeusu koguduste esindaja, kuhu olid antud istungil kaasatud lisajõududena ka kolm praosti, vastu Baltimaa õigeusu praeguse olukorra alusel ühehäälselt otsuse:

1/ Praegusel ajal, kui Riia piiskopkond on lisaks üha enam hoogu võtva kodusõja hädadele halastamatult surutud vaenlase kanna alla, kui osa kirikukarjast on eksiilis, osa aga vaenlase käes vangis, ent ülejäänud ootavad kõikvõimalikke viletsusi kuni surmatunnini välja, ägavad hingepiinades ning nõuavad erilist vaimulikku toetust, tuleb ülemkarjase lahkumine – ülemkarjase, kellele oli senini Jumalast määratud jagada oma karja ennenägematut kurbust – tunnistada vaieldamatult mitteõigeaegseks ning paluda tungivalt TEMA KÕRGESTIPÜHITSETUT leida Riia kirikukarja hääle

⁵⁸ Nikolai Perevalski (1873–1966) – Vene Õigeusu Kiriku ülempreester. Oli 1899. aastast Riia Neeva Aleksandri kiriku preester. 1905. aastal oli Riia piiskopkonna ajaloos esimese piiskopkonna täiskogu delegaat. Esimese maailmasõja ajal viibis Jaroslavlis evakuatsioonis. 1918. aastal valiti ta Riia Neeva Aleksandri kiriku esipreestriks, kellena hakkas teenima 1921. aastal pärast evakuatsioonist naasmist. 1932. aastal valiti ta Riia koguduste praostiks. 1944. aastal emigreerus Saksamaale, sealt edasi Ameerika Ühendriikidesse.

⁵⁹ Praegune Läti linn Cēsis.

alusel, mida esindab Piiskopkonna Nõukogu, võimalus ära hoida plaanitatav üleviimine ning mitte keelduda toimetamast seda palvet P. Sinodi ette.

2/ Kui aga tähendatud üleviimist enam mingil põhjusel ära hoida ei saa, siis on Piiskopkonna Ajutine Nõukogu arvamusel, et alati õigeusu arvukate ja võimsate vaimulike vaenlastega ümbritsetud, praegu aga ka ilmaliku vaenlase julmade löökide alla sattunud Riia piiskopitooli kui Vene Õigeusu Kiriku üliolulise eelposti täitmine on esmajärgulise tähtsusega asi ega saa olla mingil kombel lahendatud kirikukarjast endast mööda minnes. Kui kogulik valimisõigus on antud juba sisepiiskopkondade kirikukarjale, siis seda enam väärib seda kanoonilist õigust Balti kirikukari, kellel tuleb erilise jõuga kaitsta õigeusku kümme korda tugevama teiseusulise massi süstemaatiliste kallalekippumiste eest ning kus iga preester, iga köster, iga ilmalik on püha ürituse eest võitleja. Et kaitsta meile kõigile kallist vara – Püha Õigeusku sel kogu kiriku jaoks murerohkel ajal, mis on eriti hirmuäratav ääremaadel, on tarvis karjaste ja karjatatavate tihedaimat kogulikkude liitumist, mis rajaneks vastastikusel armastusel, ja Baltimaa vaimuliku töö eriliste tingimuste ligidalt tundmist. Seetõttu on täiesti loomulik, et väärrikaimaks kandidaadiks Riia piiskopitoolile on vaid see piiskop, kellele osutab Riia Piiskopkonna Täiskogu. Siit on ka selge, et sellisel ajal, mil õigeusutööd ähvardab piirkonnas ülim oht, kui õigeusu alleshoidmiseks siin on tarvis kogu jõust pingutada, ei saa juttugi olla Riia piiskopitooli täitmisest kirikukarja tahet eirates. Seetõttu jäävad Piiskopkonna Nõukogule, ja julgeme väita et ka kogu Riia kirikukarjale, täiesti arusaamatuks motiivid, millistel esitatakse Riia piiskopitoolile selliseid kandidaate, kelle püha Kiriku teenimine, nagu kurbadest kogemustest nähtub, ei ole saanud jätkuda apostlitingimuse – pidada üksmeelt vaimus rahusidemete läbi – ilmselge puudumise tõttu.

3/ Ent võttes arvesse, et sõjategevus on haaranud ka Riia piiskopkonda, et katedraalilinn on vaenlase poolt vallutatud ning et üldse kogu piiskopkond viibib sõjaaja olude tõttu üpriski ebasoodsates tingimustes, mis takistavad kirikukarja uue ülemkarjase valimiseks täiskogule tulemast, arvab Nõukogu, et Riia piiskopitooli täitmine tuleks edasi lükata sõja lõpuni, kui on selgunud praegusel hetkel poolenisti vaenlase võimu all asuva Baltimaa tulevik ning kogu Riia kirikukari saab jälle võimaluse oma kirikuasjade korraldamiseks kokku tulla.

4/ Aga kuna praegusel murerohkel ajal vajab Riia kirikukari iseäranis vaimulikkude juhatus ja tingimata ka ülemkarjase viibimist siin, kus hetkel juba lahendatakse õigeusu tulevase eksistentsi küsimust, millest sai üksik- asjalikumalt ette kantud piiskopkonna eesti osa vaimulikkonna esindajate

raportis käesoleva aasta 29. oktoobril,⁶⁰ siis palub Nõukogu tungivalt kogu Riia piiskopkonna poolt üksmeelselt Tallinna abipiiskopiks valitud isa ülempreester P. P. Kulbuschi ametissepühitsemise kiirendamist tema lahutusaja hõlbustamisega⁶¹ ning temale kui piirkonna õigeusu olukorra ja vajadustega tuttavale inimesele seaduslikel alustel piiskopkonna abipiiskopina kogu Riia piiskopkonna ajutise valitsemise usaldamist.

5/ Protokoll Piiskopkonna Nõukogu ültähtendatud otsustega saata TEMA KÕRGESTIPÜHITSETULE ühes alandlikema palvega võtta kuulda Riia kirikuarja häält Ajutise Piiskopkonna Nõukogu näol ning teatada protokollis sisust ka P. Sinodile, protokollis koopia saata aga Riia piiskopkonna poolt Pühimale Ülevenemaalisele Kirikukogule valitud liikmetele ühes volitusega pöörduda enda poolt P. Sinodi ja TEMA PÜHADUSE, PATRIARH TIHHONI poole selle protokollis sisule vastava palvega.

Nõukogu esimehe k[ohustuste] t[äitja], ülempreester N. Perehvalski
Tartu II ringkonna praost, preester Mihhail Bleive
Haapsalu praost, preester Boriss Bežanitski
Võnnu praost, preester K. Vitols
Nõukogu liige Ivan Ivanovitš Berzins
Vikenti samuilovitš Paklär
Andrei Andrejevitš Tsimbrots
Nõukogu asjaajaja, preester A. Laar
Ülemdiakon K. Dorin

RGIA.796.204.1.5.518, l. 23–24.

Koopia. Masinakiri. Allkirjad – autograaf.

⁶⁰ Vt 7. dokumenti.

⁶¹ Vt 13. dokumenti.

10. Venemaa Õigeusu Kiriku Kohaliku Kirikukogu liikme, õigeusklike eestlaste esindaja Aleksander Kaelase palvekiri Pühimale Sinodile 10. novembrist 1917

N° 2548,

28. november 1917⁶²

Pühimale Sinodile

Kirikukogul osalevate õigeusklike eestlaste esindaja
erudotsent Aleksander Kaelase⁶³
palvekiri.

Õigeusu Kirik on algusest saadik olnud Baltimaal vihkamise ja tagakiusamise objektiks. Olles tekkinud sakslaste tahte vastaselt ning maanurgas kindlalt juurdunud luterluse keskel, suutis ta oma olemasolu säilitada üksnes tänu keskväimu toetusele. 1895. aastal alguse saanud kroonutoetuse kärpimine ning 1905. aasta ususalivusakt seadsid õigeusu äärmiselt tääbarasse olukorda. Juba sootuks võimatusse, lausa tapvasse olukorda sattus Balti Õigeusu Kirik aga käesoleval aastal Venemaal toimunud riigipöörde ja sellega seotud rindetegevuse äärmiselt kurva arengu tõttu. Õigeusu kogudused lagunevad ja hukkuvad; karjatatavad ja isegi hingekarjased on kohati laiali jooksnud. Usk Õigeusu Kiriku tulevikku on kustumas ja kadumas; väga sõjakalt häälestatud luterlaste lootused õigeusu täielikule väljatõrjumisele piirkonnast kasvavad aga seevastu iga tunniga ning seda teadustatakse sageli otse avalikult ja kuuldavalt ka õigeusklikele.

Taoline Õigeusu Kiriku hirmuäratav olukord piirkonnas ei saa jätta ükskõikseks tema ustavate poegade südant. Iseäranis tunnevad muret õigeusklikud eestlased, kelle hulgas on õigeusk teinud kõige suuremaid edusamme ja kelles ei ole usk õigeusu ürituse⁶⁴ säilimisse piirkonnas veel päriselt kustunud. Püüdes teha kõike endast olenevat, on eestlastest õigeusutegelased jõudnud veendumusele, et Eestis võib õigeusu eest luterlaste ja raskete väliste oludega edukalt võidelda üksnes kõikide õigeusklike eestlaste

⁶² Number ja kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 10.11.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus.

⁶³ Aleksander Kaelas (1880–1920) – eesti päritolu teoloog, filosoof, psühholoog. Õppis 1891–1901 Riia Vaimulikus Koolis ja Seminaris; lõpetas 1905 Moskva Vaimuliku Akadeemia ja 1911 Moskva Ülikooli filosoofiateaduskonna. 1914–19 Moskva Ülikooli eradotsent, 1919–20 Moskva Ülikooli professor. Osales õigeusklike eestlaste esindajana 1917–18 Moskvast toimunud Kohaliku Kirikukogu töös. Pärast piiskop Platoni surma valiti esimesel Eesti Õigeusu Kiriku täiskogul 1919. aastal Tallinnas üksmeelselt piiskopikandidaadiks. Piiskopitoolile ei asunud, kuna suri ootamatult Irkutskis 1920. aasta aprillis.

⁶⁴ Sõna “ürituse” on maha tõmmatud.

koondumisel eesti keelt valdava ülemkarjase ümber, kes oleks võimeline kaitsma meie usku nii suuliselt kui ka kirjasõnas. Kõrgestipühitsetud Joann, Riia ja Miitavi ülempiiskop, piineldes hinges oma vaimulike laste pärast ning tajudes elavalt seda nende edasilükkamatut vajadust, toetas igakülselt eesti tegelaste arvamust ja oletusi. Tema esildise ja palvekirja alusel s. a. 26. juulist taastas Pühim Sinod Tallinna abipiiskopitooli nõnda, et sellele järjele saaks valitud eesti keelt valdav isik. Sellele tuginedes valis Riia piiskopkonna erakorraline kongress s. a. 10. augustil tähendatud piiskopitoolile ülempreester Pavel Petrovits Kulbuschi.⁶⁵ Kõik olid kindlad, et nende poolt valitu saab viivitamatult kinnitatud ning ilmub kõige lähemal ajal nende hulka, et ühendada enda ümber õigeusklikud eestlased ning päästa õigeusu üritusest seda, mida veel päästa annab.

Nüüd on nendest valimistest juba kolm kuud möödas, aga Tallinn ja kogu õigeusklik Eestimaa ootavad ikka veel asjatult igatsetud ülemkarjast. Taoline viivitus teeb õigeusklikud eestlased hirmus murelikuks, aga sakslaste uute edusammude ajast alates Baltimaal (Saaremaa, Hiiumaa ja kogu Riia lahe vallutamine⁶⁶) on pannud paljud ka norutama ja paisanud meeleheitesse. Kas tõesti ei lähe Pühimale Sinodile üldse korda Baltimaa õigeusu saatus? Süda tõmbub valust kokku, kui vaatad seda seletamatut hoolimatust hirmudest ja lootustest vaevatud eestlaste anumiste ja palvete vastu. Minult kui õigeusklike eestlaste esindajalt Kirikukogul küsiti esmalt kirja teel uue ülemkarjase saabumise aja kohta, aga nüüd, kui on selgunud, et ta pole isegi veel mitte kinnitatud, olles senini jäänud vaid lihtsaks kandidaadiks, pommitatakse mind juba lakkamatult nõudmistega järele uurida, millest on tingitud niisugune saatuslik viivitus. Ühes sellega tulevad ka teated, et kogudustes on otsustatud uuesti ja tungivamalt paluda Pühimalt Sinodilt võimalikult kiiresti kinnitada i. Kulbusch Tallinna abipiiskopiks ja pühitseda ta ametisse. Selliseid palvekirju kirjutatakse ja allkirjastatakse erinevates paikades, aga üks taoline Pärnu linnast,⁶⁷ mis kannab paljude koguduseliikmete allkirju, on neil päevil ka mulle saadetud P. Sinodile üle andmiseks.

Tähendatud palvekirja ära saates ning paludes luba saata ka teised, kui need mulle saadetakse, ühinen ma omakorda kogu hingest minu poolt esindatud õigeusklike eestlaste palumistega ning anun palavalt Pühimat Sinodit neile vastu tulla ja anda neile igatsetud ülemkarjane. Takistusi pole selleks mingeid. Tõsi, me sooviksime väga, et i. Kulbuschilt ei nõutaks

⁶⁵ Vt 5. dokumenti.

⁶⁶ Vt 43. viidet.

⁶⁷ Vt 6. dokumenti.

hirotoonia eel mungapühitsust: teadupärast on see keelatud otse Kaanonite endi poolt (Konstantinoopoli kirikukogu 2. reegel, vrdl 6. Kogumaa-pealse Kirikukogu 12. reegel), aga iseäranis ebasoovitav on see seoses teenimise eritingimustega Baltimaal (luterlaste keskel). Ent kui Pühim Sinod suvatseb jääda kindlalt seni Vene Kirikus käibel olnud ja kaanoni-tega mittekooskõlas oleva praktika juurde ega kavatse kuidagi teisiti meile ülemkarjast anda, siis meie kõik, s. o. nii õigeusulised eestlased kui ka i. Kulbusch ise, oleme valmis nõustuma selle raske tingimusega, et päästa suurem ja kõige kallim – Balti õigeusk. Ülalpidamine uuele piiskopile on meil määratud, ning tema on sellega täiesti nõus. Mis aga puutub i. Kulbuschi abielu hülgamist, siis ei saa ta seda ametlikult alustada ja läbi viia (laste huvides), kuni ei ole kinnitatud tema valimine Tallinna piiskopiks. Et sellest ringist välja pääseda, paluksin ma tungivalt Pühimat Sinodit teha otsus selles mõttes, et kinnitada i. Kulbusch vastavalt valimistele Tallinna piiskopiks, kuid sel tingimusel, et enne hirotooniat lahutaks ta oma abielu ja võtaks vastu mungapühitsuse (kui see on nõutav).

Moskva, 10. november 1917. a.
 Ülevenemaalise Kirikukogu liige,
 Riia piiskopkonna õigeusklike eestlaste esindaja,
 Moskva Ülikooli eradotsent
 Aleksander Kaelas.

RGIA.796.204.1.5,518, l. 16–17.
 Originaal. Autograaf.

11. Palvekiri Pühimale Sinodile Tallinna linna õigeusklikelt elanikelt 27. novembrist 1917

1. detsember 1917

N° 2461⁶⁸

Pühimale Valitsevale Sinodile
Tallinna linna õigeusklike elanike
palvekiri.

Seoses ülempiiskop Joanni lahkumisega Rjazani piiskopitoolile on vabane-
nud Riia piiskopkonna piiskopitool ning tekkinud võimalus rahuldada
õigeusklike eestlaste ja lätlaste südamesoov saada endale oma piiskopid, kes
valdaksid kohalikke keeli ning suudaksid rääkida rahvaga talle arusaada-
vas keeles.

Ülalöeldut arvesse võttes söandame meie, allakirjutanud Tallinna linna
õigeuskliku elanikkonna esindajad, tungivalt paluda Teie Pühadust panna
tähele õigeusklike eestlaste vaimulikku vajadust ning eraldada Riia piis-
kopkonnast selle eesti osa, asutada iseseisev Tallinna piiskopkond ning
määrata iseseisva piiskopina sellele piiskopitoolile i. ülempreester Pavel
Petrovitš Kulbusch, kes sai valitud meie esindajate poolt piiskopkonna vai-
mulike ja ilmalike kongressil Tartu linnas ülempiiskop Joanni nõusolekul
Tallinna abipiiskopi kandidaadiks.

Tallinn, 27. november 1917. a.

[73 allkirja]

RGIA.796.204.1.5.518, l. 19.

Originaal. Käsikiri. Allkirjad – autograaf.

⁶⁸ Kuupäev ja number on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 27.11.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus.

12. Kohaliku Kirikukogu liikmete palvekiri Moskva ja kogu Venemaa patriarhile Tihhonile 7. detsembrist 1917

№ 3475. 16. detsember 1917⁶⁹

TEMA PÜHADUSELE
PÜHIMALE TIHHONILE, MOSKVA JA
KOGU VENEMAA PATRIARHILE

Kohaliku Kirikukogu liikmete,
Riia piiskopkonna saadikute, preester
Joann Namnieksi, õpetaja Pjotr Marchandi,
Moskva Ülikooli eradotsent Aleksander
Kaelase ja Riia Vaimuliku Kooli inspektori
abi Sergei Aleksandrovitš O s s i p o v i

PALVEKIRI.

Seoses tema Kõrgestipühitsetu, ülempiiskop Joanni üleviimisega Riia piiskopkonnast Rjazani piiskopkonda oli meil, allakirjutanutel au käesoleva aasta 22. novembril esitada Teile, Teie Pühadus, palvekiri vakantseks jäänud Riia piiskopitooli täitmise kohta.⁷⁰ Nüüd oleme saanud ka koopia Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu erakorralise istungi⁷¹ protokollist. See istung toimus, nagu on selgunud, samal päeval ning võttis vastu otsuse, mis sisuliselt langeb ühte meie palvekirjaga. Meile kui piiskopkonna esindajaile on samas protokollis tehtud ülesandeks kanda Piiskopkonna Nõukogu otsustest ette ka Pühimale Sinodile.

Oma ülesannet täites on meil au paluda kõige alandlikumalt Teid, Teie Pühadus, võtta meilt vastu ülaltähendatud protokollis koopia kui lisandus meie palvekirjale käesoleva aasta 22. novembrist. Ühes sellega sõandame vastavalt Piiskopkonna Nõukogu otsusele veel kord tülitada Teid, Teie Pühadus, ning paluda pöörduda Pühima Sinodi poole ettepanekuga, et praegusel hetkel vakantse Riia piiskopitooli täitmise suhtes tehtaks järgmised korraldused:

⁶⁹ Number ja kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 07.12.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus. Dokumendi vasakul serval on loetamatu kantseleimärge, aga samuti eraldi tekst "Lisada toimikusse – seniks 12/XII".

⁷⁰ Vt RGIA.796.204.1.5.518, l. 32 (ei ole käesolevas publikatsioonis).

⁷¹ Vt 9. dokumenti.

1/ Täita Riia piiskopitool alalise ülemkarjasega, kelle valimine viia aga üle sõjajärgsesse aega, ja nimelt Riia piiskopkonna ühe osa vabastamiseni vaenlasest ja piiskopkonna piiride lõpliku selgumiseni;

2/ Jätta Riia piiskopkonna ajutine valitsemine, kuni Tallinna abipiiskopi ametisse seadmiseni, meie endise Valitseja, ülempiiskop Joanni kätte, kes suurepäraselt tunneb piirkonna vajadusi antud hetkel, või teha ülesandeks Tveri piiskopkonna abipiiskop Joannile (Pommer)⁷² ja

3/ Pärast Tallinna abipiiskopi i. Pavel Kulbuschi hirotooniat teha talle ülesandeks kõikide Riia piiskopkonna asjade ajutine valitsemine kuni uue alalise ülemkarjase valimiseni ja asumiseni Riia piiskopitoolile.

Sinodi järgnevast otsusest palume meile teatada aadressil: Moskva, P. Marchand, Vaimulik Seminar, 33.

Kirikukogu liikmed:

Preester J. Namnieks.

Õpetaja Pjotr Marchand.

MÕ erudots. Al. Kaelas.

Sergei Ossipov.

Detsembrikuu "7." päeval 1917. a.

Moskva linnas.

RGIA.796.204.1.5.518, l. 33.

Originaal. Masinakiri. Allkirjad – autograaf.

⁷² Ülempiiskop Joann (Riia piiskopmärter Joann, ilmaliku nimega Jānis Pommers; 1876–1934) – läti päritolu Vene Õigeusu Kiriku piiskop, Riia ja kogu Läti ülempiiskop, Läti Õigeusu Kiriku pea 1921–34.

13. Petrogradi Püha Issidori eesti kiriku ülempreestri Pavel Kulbuschi raport 12. detsembrist 1917

N° 3418

14. dets. 1917⁷³

14. dets. 1917 [loetamatu]⁷⁴

Tema Pühadusele,
Pühimale Tihhonile, Moskva ja kogu Venemaa patriarhile
Petrogradi õig. Eesti Issidori k.
ülempreestri Pavel Kulbuschi
raport.

Lisaks minu poolt endise Riia ülempiiskopi, kõrgestipühtsetud Joanni kaudu sisse antud raportile minu viletsuse valimise asjus Tallinna abi-piiskopiks pean oma kohuseks esitada ka oma teenistusleht N° 5542⁷⁵ ja Petrogradi Vaimuliku Konsistooriumi tunnistus N° 20114 minu abielulahutuse kohta naisest Nadežda Julianovnast.

Petrograd, 12. detsember 1917. aastal.
Teie Pühaduse
alandlikem kuuletuja,
ülempreester Pavel Kulbusch.⁷⁶

RGIA.796.204.1.5.518, l. 26.
Originaal. Autograaf.

⁷³ Number ja kuupäev on hilisem käsikirjaline kantseleimärge. Dokument on dateeritud 12.12.1917 kuupäeva järgi teksti lõpus.

⁷⁴ Ülemises vasakus nurgas on veel üks kantselei pandud kuupäev ja loetamatu märkus.

⁷⁵ Vt RGIA.796.204.1.5.518, l. 28 jj (ei ole käesolevas publikatsioonis).

⁷⁶ Dokumendi alumises ääres on halvasti loetav kantseleimärge ja tekst "Ette kantud 14/XII ja kästud toimik välja nõuda. Juba nõutud".

14. Pühima Valitseva Sinodi otsus 20. jaanuarist 1918

Koopia

PÜHIMA VALITSEVA SINODI OTSUS.

N° 182 1918. aasta jaanuari “20.”⁷⁷ päeval. Pühim Valitsev Sinod kuulas ära: Püha Kirikukogu Riia piiskopkonna delegaatide palvekirja selle kohta, et a) Riia valitseva ülemkarjase tooli kuni sõja lõpuni ja Riia piiskopkonna vaenlasest vabastamiseni ei täidetaks ja b) et piiskopkonna ajutine valitsemine tehtaks ülesandeks kõrgestimühitsetud vikaarile, Tallinna piiskopile.

KÄSKISID: Olles antud palvekirja läbi arutanud ja võttes arvesse, et Pühima Sinodi käsutuses olevatel andmetel ei saa Uglitši piiskop Jossif,⁷⁸ kellele oli Püha Sinodi poolt ülesandeks tehtud Riia piiskopkonna ajutine juhtimine, käesoleva aja sõjaolude tõttu Riia piiskopkonda saabuda, otsustab Pühim Sinod: 1) Riia valitseva ülemkarjase tooli ajutiselt mitte täita ning Riia piiskopi valimised edasi lükata kuni sõja lõpuni ja Riia piiskopkonna vaenlasest vabastamiseni, 2) vabastada Uglitši piiskop Jossif talle ülesandeks tehtud Riia piiskopkonna ajutisest valitsemisest ja 3) määrata selle piiskopkonna ajutiseks valitsejaks selle piiskopkonna abipiiskop, vastpühitsetud Tallinna piiskop Platon, mille kohta saata korraldused kõrgestimühitsetud Jaroslavli metropoliidile,⁷⁹ piiskop Jossifile ja Platonile ja Riia Vaimulikule Konsistooriumile, väljakirjutused anda üle aga Püha Kirikukogu kantseleisse, Õigeusu Kiriku asjadevalitsusele ja Sinodi Petrogradi kontorile.

Täide viidud 22. jaanuaril 1918

Korraldused Kõrgestimühitsetutele: Jaroslavli omale⁸⁰ N° 144,

⁷⁷ Number “182” ja kuupäev “20.” on käsitsi lisatud.

⁷⁸ Metropoliit Jossif (Petrovõh; 1872–1937) – Uglitši piiskop 1909–20, Jaroslavli piiskopkonna vikaarpiiskop (valitsev ülemkarjane kuni 1913. aasta detsembrini oli ülempiiskop (hiljem patriarh) Tihhon (Bellavin)); 01.12.1917–20.01.1918 oli nominaalselt Riia piiskopkonna ajutine valitseja. 1920–26 oli Rostovi ülempiiskop, Jaroslavli piiskopkonna vikaarpiiskop, 1926–27 Leningradi metropoliit. 1928. aastal asus “jossifiaanliku” liikumise etteotsa, mis kujutas endast erilist suunda patriarhikirikus. Oli korduvalt areteeritud ja viibis asumisel. Lasti maha 20.11.1937. On kuulutatud pühakuks Vene Õigeusu Väliskirikus.

⁷⁹ Jutt on metropoliit Agafangelist (Preobraženski; 1854–1928), kes oli 1897–1910 Riia ja Miitavi ülempiiskop, 1905. aastal kutsus kokku esimese Riia piiskopkonna täiskogu. 1910–13 oli Vilniuse ja Leedu ülempiiskop, 1913–28 Jaroslavi ja Rostovi metropoliit (kuni 1917 ülempiiskop). Sattus repressioonide alla. On arvatud Venemaa uusmärtrite ja usutunnistajate hulka kui piiskoptunnistaja.

⁸⁰ S.o metropoliit Agafangelile.

Jossifile № 146, Platonile № 145
ja Riia Vaim[ulikule] Kons[istooriumile] № 147
Väljakirjutused № 182⁸¹
Riia piiskopkonna valitsemise kohta.⁸²

RGIA.796.204.1.5.518, l. 37.
Koopia. Masinakiri. Sinodi ametlikul blanketil.

Dokumendid on avaldatud Tartu Ülikooli rahvusteaduste baasfinantseerimise grandi PHVUS 18916 toel.
Publikatsioon ja kommentaarid Irina Pärt ja Ljudmilla Dubjeva.
Tõlge eesti keelde Riina Schutting.

ABSTRACT: *The restauration of the Reval suffragan diocese in 1917 and the election of the bishop as an expression of ‘church revolution’ in the Riga diocese*

This article focuses on the creation of the Reval suffragan diocese in 1917 and the election of Pavel Kulbusch as the first bishop of Estonian descent. The article reconstructs the course of historical events on the basis of documents from the Russian State Historical Archive and provides a framework for understanding the events via the concept of ‘church revolution’ proposed by the historian Pavel Rogoznyi. The case of the Reval suffragan diocese complements the argument of Rogoznyi and suggests that processes in the Russian borderlands also contributed to the ‘church revolution’. While demands for Estonian and Latvian suffragan bishops had already been put forward by Governor Shakhovskoi in the 1890s and by the Riga diocesan council in 1905, it was only in 1917 that some of these projects were given institutional form. The Orthodox assembly of the Riga diocese in August of 1917 in Tartu elected the parish priest Pavel Kulbusch from St Petersburg as bishop of Reval. The process of consecrating the new

⁸¹ Alates sõnadest “Täide viidud...” on käsikirjaline kantsleimärge.

⁸² Masinakirjaline kantsleimärge.

bishop took several months due to the church hierarchy's resistance to his candidature, primarily due to his ethnic origin. The documents published in this issue suggest that the institutions formed during 1917, including the diocese council (soviet) and the representative assemblies of the diocese, and the activity of nationalist Orthodox priests (such as Antoni Laar, who mobilised the Orthodox parishes in support of the bishop) rendered the formation of Reval diocese successful compared to several similar initiatives in other dioceses. The article argues that the institutions and practices formed during 1917 and the martyrdom of Bishop Platon in 1919 paved the way for the separation of the Estonian Church from the Moscow patriarchate in 1923.

The translated and published documents accompanying the article are kept in the Russian State Historical Archive (in St Petersburg) and include the decrees of the Most Holy Synod; decisions made by the delegates of the congress of the ecclesiastical and secular representatives of the Riga diocese and the Temporary Council of the Riga Diocese; and individual and collective petitions in regards to restoring the suffragan diocese in Tallinn.

KEYWORDS: Russian Orthodox Church, World War I, Riga Diocese, Tallinn (Reval) suffragan Diocese

IRINA PÄRT is a Senior Research Fellow in Church History at the School of Theology and Religious Studies, University of Tartu.*

* Correspondence: School of Theology and Religious Studies, University of Tartu, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Estonia. E-mail: irina.paert@ut.ee